3029

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

1997 йил, 24 январ, № 4 (3389)

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони

ЎЗБЕКИСТОН БАДИИЙ АКАДЕМИЯСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ҲАҚИДА

Ўзбекистон ҳудудида қадимдан шаклланган, жаҳоний шуҳрат қозонган нафис санъатлар мактабларининг ноёб анъаналарини авайлаб асраш, ўрганиш, бойитиб бориш, миллий тасвирий, амалий, миниатюра санъатимизнинг нодир дурдоналарини дунёга олиб чиқиш ва тарғиб қилиш, улардан халқимиз онгида миллий ғурур ва ифтихор, истиқлол ва Ватанга садоқат туйғуларини кучайтириш йўлида кенг фойдаланиш, замон талабларига мос бадиий таълим тизимини барпо этиш, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш, академик илмий-тадқиқот ишларини янада такомиллаштириш мақсадида:

1. Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги, Рассомлар уюшмаси, атоқли санъат намояндалари ва кенг жамоатчиликнинг таклифларини инобатга олиб, Ўзбекистон Бадиий Академияси ташкил этилсин.

Белгилаб қўйилсинки, Академия Бадиий ижодкорлар уюшмаси ва унинг асосида ўз Бошқарув кенгашига, ҳақиқий ҳамда фахрий аъзоларига эга бўлади. Унинг таркибий тизими тасдиқлансин.

2. Бадиий Академия фаолиятида ижодий, ўқув ва илмий ҳамда тарғибот-ташвиқот ишлари асосий йўналишлар эканлиги эътиборга олинсин. Қуйидагилар Академиянинг асосий вазифалари этиб белгилансин:

ўзбек халқининг бой бадиий мероси, унинг жаҳон санъати тарихидаги ўрни, тараққиёт босқичлари ва замонавий йўналишларини чуқур ўрганиш ҳамда ривожланиш истиқболларини белгилаш, миллий мустақиллик ғояларига мос тадқиқотлар, дарсликлар, методик қўлланмалар яратиш;

тасвирий ва амалий санъатлар соҳасидаги ижодкорларни, энг аввало, ёш истеъдодларни халқимизнинг бой маънавий дунёси, озод ва обод Ватан келажаги олдидаги масъулият, миллий ўзликни англаш ғояларини тараннум этувчи ёрқин асарлар яратишга йўналтириш ҳамда бу йўлдаги ҳаракатларни рағбатлантириш;

ижодкорларни, иқтидорли ёшларни ижтимоий-иқтисодий муҳофаза қилиш ҳамда соҳа муассасаларининг моддий-техник негизини мустаҳкамлашни давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш;

тасвирий ва амалий санъат, дизайн, халқ ҳунармандчилиги соҳалари бўйича юқори малакали мутахассислар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш;

халқаро ижодий, илмий алоқаларни мустаҳкамлаш, Ўзбекистонда ва хорижда кенг кўргазма фаолияти орқали ўзбек миллий санъати ютуқларини дунё жамоатчилигига танитиш, симпозиумлар ва бошқа анжуманлар ўтказиш;

Бадиий Академия таркибидаги муассасаларнинг ташкилий, моддий-техник масалаларини ҳал қилиш, уларни замонавий техника ҳамда зарур анжомлар билан таъминлаш.

3. Бадиий Академия таркибида:

Маннон Уйғур номидаги Тошкент давлат санъат институтининг рассомлик факультети ва Республика рассомлик билим юрти негизларида Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти,

Республика ўрта махсус санъат мактаб-интернати негизида тасвирий ва амалий санъат лицейи,

Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда мавжуд санъат мактаблари негизида биттадан тасвирий ва амалий санъат лицейлари ташкил этилсин.

Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти қошида ўрта махсус таълим бўғини сақлаб қолинсин.

4. Бадиий Академиянинг моддий-техник негизини мустаҳкамлаш, соҳани ривожлантириш бўйича кенг кўламли дастурларни амалга оширишни таъминлаш мақсадида махсус жамғарма ташкил этилсин.

5. Бадиий Академия таркибига қуйидаги муассасалар кириши белгилаб қўйилсин:

Санъатшунослик илмий-тадқиқот институти

Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридаги тасвирий ва амалий санъат лицейлари

Бадиий кўргазмалар дирекцияси

Махсус жамғарма

Академиянинг Қорақалпоғистон Республикаси бўлими

6. Бадиий Академия ташкил этилиши муносабати билан Маданият ишлари вазирлиги қошида амалий санъат, рассомлик, дизайн соҳаларидаги ташкилот ва корхоналар негизида махсус ижодий-ишлаб чиқариш бирлашмаси тузилсин. Бу бирлашманинг Бадиий Академияда яратилган ижодий ғоялар, мукаммал бадиий лойиҳалар, нафис санъатлар соҳасидаги илмий изланишларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш маркази, таълим тизимининг асосий тажриба-амалиёт таянчи бўлиши белгилаб қўйилсин.

7. Бадиий Академия ва унинг тасарруфидаги ташкилотлар ўз Низомлари доирасидаги фаолиятлари учун давлат солиқларидан 5 йил муддатга озод этилсин.

Солиқдан озод этилиши натижасида йиғилган маблағларнинг соҳани янада ривожлантиришга, унинг моддий-техник негизини мустаҳкамлашга, шунингдек, ходимларни ижтимоий-иқтисодий муҳофаза қилиш ишларига сарфланиши белгилаб қўйилсин.

8. Тасвирий ва амалий санъат, халқ ҳунармандчилиги соҳасида юксак бадиий асарлар яратган ижодкорлар меҳнатига муносиб баҳо бериш, уларни моддий ва маънавий рағбатлантириш мақсадида энг яхши асарлар учун бериладиган Камолиддин Беҳзод номидаги Давлат мукофоти таъсис этилсин.

9. Бадиий Академиянинг марказий аппарати Тошкент шаҳар Ш. Рашидов кўчаси 40-уйга жойлаштирилсин.

10. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Истиқболни белгилаш ва статистика давлат қўмитаси Бадиий Академиянинг янги замонавий биносини, Экспериментал ҳайкалтарошлик ишлаб чиқариш комбинатини, Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институтининг 500 ўринли ётоқхонасини лойиҳалаштириш ва қуриш, шунингдек, мазкур институт ҳамда Бадиий кўргазмалар дирекциясининг биноларини тўлиқ таъмирлаш учун тегишли маблағ ажратишни 1997-1999 йиллар режасига киритсин.

11. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги мазкур Фармонда белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун зарур маблағларни ажратсин.

12. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги бир ҳафта муддатда Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига зарур ўзгартиришлар киритиш тўғрисидаги таклифларни ишлаб чиқсин.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси бир ой муддатда ушбу Фармоннинг бажарилишини таъминлаш юзасидан тегишли қарор қабул қилсин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.КАРИМОВ
Тошкент шаҳри, 1997 йил 23 январ

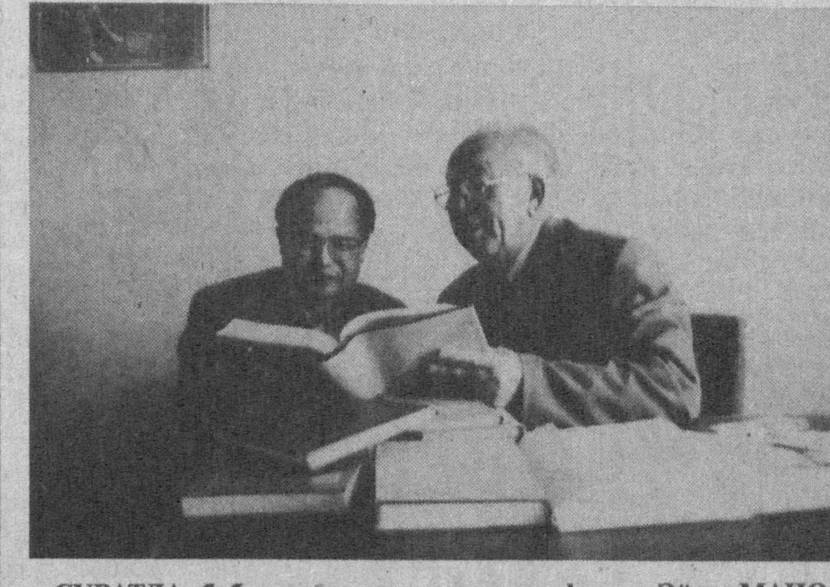

СУРАТДА: бобуршунос япон олими, профессор Эйжи МАНО ва ўзбек олими, профессор Абдурашид АБДУҒАФУРОВ

«БОБУРНОМА» УЧУН ИЛМИЙ «КАЛИТ»

Газетамизнинг ўтган йил 15 март сонида адабиётшунос олим Абдурашид Абдуғафуровнинг «Япон олимининг жасорати» сарлавҳали мақоласи эълон қилинган эди. Мақолада Киото университетининг профессори, машҳур туркolog Эйжи Мато тўрт қимматли қўлёзма асосида «Бобурнома»нинг илмий-танқидий матнини тузиб, Японияда нашр эттиргани ва ушбу нашр ҳақида сўз юритилганди. Яқинда Кунчиқар мамлакатидан хушхабар келди. 1996 йили япон олими «Бобурнома» бўйича илмий изланишларини давом эттириб, буюк ватандошимиз ижодига оид тадқиқотининг иккинчи жилдини ҳам чоп эттирди. Киото шаҳрининг матбаасидан чиқарилган 445 саҳифадан иборат бу жилд «Бобурнома» илмий-танқидий матнининг мантиқий давомидир.

Китобнинг илк саҳифасида япон ва ўзбек тилларида (араб имлосида) ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР. «БОБУРНОМА» — «ВОҚОЕЪ». II ЖИЛД. ФИҲОРАС. МАНО ЭЙЖИНИНГ САЪИ ВА ИҲТИМОМИ БИЛА ТАҲРИР ВА ТАБЪ ҚИЛИНДИ. САНА — 1996 сўзлари битилган.

Қуйида ана шу нашр ҳақида батафсил маълумот оласиз.

Тадқиқотнинг иккинчи жилди япон ва инглиз тилларида ёзилган муқаддима, махсус шарҳ-изоҳ ҳамда 1995 йили эълон этилган «Бобурнома» танқидий матнининг етакчи хусусиятлари баён этилган ихчам мақола билан очилади. Муаллиф сўзлик ва кўрсаткичлар тузишда ўзи қўллаган тартиб-қоидалар ҳақида маълумотлар беради, тадқиқотдан фойдаланиш йўл-йўриқларини батафсил баён этади.

Илова жилднинг инглиз тилида ёзилган тадқиқот қисмида Эйжи Мано ўзи тузиб чоп эттирган танқидий матннинг америкалик олим У. Такстон томонидан Кембрижда чиқарилган «Бобурнома» (1993 йил, лотин алифбосида) матндан фарқли хусусиятлари ва фазилати ҳақида сўз очиб, мисолларни қиёслаш воситасида ўз хулосаларини беради.

Тадқиқотнинг асосини бири-бирига узвий боғланган икки қисм ташкил этади. Ҳажман катта (3-357-саҳифалар) биринчи қисм «Фиҳрасти ҳамма луғат» деб номланган ва «Бобурнома»да мавжуд барча сўз ва бирликмаларнинг муфассал йиғиндисидан иборат. Алифбо тартибида тузилган бу сўзлик учун олим ўзи нашр эттирган илмий-танқидий матнни асос қилиб олган. У «Бобурнома»да қўлланган **ҳар бир сўзни** (турли-туман кўриниш-шаклларда, тусланиш-турланишда, шунингдек, бирикмалар таркибида) **бирма-бир ҳисобга олиб, танқидий матннинг қайси саҳифасида ва нечанчи сатрда келишини аниқ қайд этади.** Масалан, «от» сўзи худди шу бирламчи шаклида «Бобурнома» танқидий матни нашрининг саксон саҳифасида 98 марта ишлатилган, яна ўн икки ўринда «алиф» устига қўйилувчи чўзиқ белгисиз қўлланилган экан. «Ҳам» сўзи эса 198 саҳифада 411 марта қўлланган. Бу каби фаол сўзлардан фарқли улароқ, «зоеъ» сўзи соф ҳолда уч жумлада, бошқа сўзлар билан бирикиб олти ўринда, «қийиқ» ва «жиҳоз» сўзлари эса мустақил ва

Давоми учинчи бетда

ОШКОРА МУЛОҚОТ

Ўзбекистон Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида 22 январ куни мамлакат оммавий ахборот воситалари раҳбарлари билан учрашув бўлиб ўтди. Очиқ мулоқот тарзида ўтган бу учрашувни республика Бош вазирининг ўринбосари А. Азизхўжаев бошқарди.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов ва ҳукуматимиз республика оммавий ахборот воситалари ишини янада ривожлантиришга катта аҳамият бераётгани учрашувда алоҳида таъкидлаб ўтилди. Оммавий ахборот воситаларида чоп этилаётган ҳар бир материал ҳаққоний, холис бўлиши лозим. Мамлакатимизда амалга оширилаётган буюк ўзгаришларни оммавий ахборот воситалари кенг тарғиб этиши даркор. Матбуот саҳифаларида, телевидение ва радиода маънавиятимиз юксак даражада акс этиши зарур.

Учрашувда ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида оммавий ахборот воситалари саҳифаларида чоп этилаётган мақолаларнинг сифатига алоҳида аҳамият бериш, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий мавзуларда кўпроқ ёзиш, ижодда бир ёқламаликка йўл қўймаслик, меъёрни унутмаслик, шунингдек, журналист ходимларнинг малакасини ошириш учун уларни қайта ўқитиш ва бошқа масалаларга, мавжуд муаммоларни биргаликда, ҳамжиҳат бўлиб бартараф этиш йўлларига эътибор қаратилди.

Учрашувда сўзга чиққан У. Ҳошимов, Р. Шоғуломов, А. Орипов, С. Саидвалиев, А. Хўжаев, З. Ҳакимов, А. Мелибоев ва бошқалар матбуотнинг таъсирчанлигини ошириш, юртбошимиз томонидан қўйилган вазифаларни бажариш учун нималар қилиш лозимлиги ҳақида ўз фикр-мулоҳазаларини баён этдилар.

(ЎзА).

КИТОБ ҲИДИ

Метрода, жамоат транспортида доим эшитиб юрган бир гапимиз бор: «Кекса, ногирон ва ёш болали кишиларга жой беринг!». Москвада, Санкт-Петербургда эса: «аёлларга жой беринг» деган лутф бор. Мен буларнинг барчасига қўшилган ҳолда яна бир гап одат тусига киришини истардим. «Китоб ўқиётган кишига жой беринг».

Эртага шу одам халқ корига ярайди, эзгуликка халқни шу одам — китоб ўқиётган одам чақиради. Чунки китоб ўқиган одамдан ёмонлик чиқмайди, ёвузликка қўли бормайди, ҳаромдан ҳазар қилади. Китобнинг буюклиги ҳам, улуғлиги ҳам, энг катта тарбиячилиги ҳам шунда.

Кун-кунора банк, биржа, акционерлик жамияти, компания, агентлик, қўшма корхона, фирма, супермаркет, ресторан, клуб очилаётган бир пайтда китоб дўкони очилиши билан ҳеч кимни ҳайрон қолдиролмайсан. Қолаверса «китоб дўкони» деган сўз ҳозирги бозор шароити атамалари ичида ғариброқ эшитилади. Кимдир кулиши ёки энсаси қотиши ҳам мумкин. Чунки кейинги пайтларда айрим жойларда китоб магазинлари ўрнида тижорат дўконлари очишга одатландик.

Шу маънода куни-кеча «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни ўз китоб дўкони очиши ўзига хос воқеа бўлди. Дўкон аввало чиройи ва кўркамлиги билан диққатни тортади. Асосий бўлимдан концерннинг ўзида чоп этилган китоблар, бошқа нашриётлар асарлари жой олган. Яна бир бўлимда идора буюмлари, турли босма маҳсулотлар, дафтар-қаламлар... Учинчисида халқ амалий санъати намуналари, босма ранг-тасвир маҳсулотлари — буклетлар, тақвимлар, албомлар ва ҳоказолар.

Сиз шу ернинг ўзида хоҳлаган китобингизни сотиб олишингиз ёки катта миқдорда олмоқчи бўлсангиз, уни расмийлаштиришингиз мумкин. Шунингдек, кундалик газета-журналларни ҳам «кўча»дагидан бир мунча арзонроқ баҳода сотиб оласиз. Дарвоқе, гап нарх-наво ҳақида кетганда, китоблар ҳам устама нархларсиз, қарийб таннрах даражасида сотилаётганлигини эътибордан қочирманг. Унда нима фойда қолади, деб ўйларсиз, фойдаси ана шу ўйлаганингиз. Ўйлаган одам албатта бу даргоҳдан қуруқ чиқиб кетмайди. Битта бўлса ҳам китоб олиб кетади. Ана шу фойдаси. У китоб сизнинг руҳингизни кўтарса, дилингизни ёриштирса, яхши, савоб ишларга чорласа — мана шу фойдаси.

Шуни ҳам айтиш керакки, бу маскан жуда қисқа фурсатда қайта таъмирдан чиқиб, ишга тушди. Концерн директори Ислом Шоғуломов эрта-кеч ишнинг бошида турди. Қурилиш бошлиғи Абдуҳаким Юсупов бошчилигида усталар ҳам ушбу маърифат даргоҳини бенуқсон, бежирим қилиб қўлдан чиқариб беришди.

Ўзаро суҳбатлашиб ўтирганимизда бир гал Ислом акадан «Ниманинг ҳидини яхши кўрасиз!» — деб сўрагандим, саволимга «Янги чиққан китобнинг ҳидини! Ҳар гал янги китобни қўлимга олганимда тандирдан янги нонни узган нонвойдай дилим яйрайди. Назаримда, уларнинг ҳиди ўхшаш», деб жавоб бердилар.

Янги китоб дўконидан янги китоблар ҳидини туйиб, харид қилиб ташқарига чиқдим.

А. АХРОРОВ

ТУРДИ НЕГА ИСЁН ҚИЛДИ?

Турди Фароғийнинг ижтимоий-эстетик қарашлари ҳақида Фитрат айтган ва кейинчалик фақат инкор этилган фикрларда ҳақиқат борми? Турди нега исён қилган? Ҳажвияларини кимларга қарши ёзган?

Ёш адабиётшунос У. Жўрақулов собиқ шўролар даврида Турди ижодига берилган таърифлар, шоир асарларидан чиқарилган хулосалар ҳақиқатга қанчалик тўғри келиш-келмаслиги, бу борада 20-йиллардаёқ олдинга сурган қарашларнинг қиммат ва аҳамияти ҳақидаги кузатишларини баён қилади.

Шоир Турди Фароғий ҳаёти ва ижодини ўрганиш 20-йилларда бошланган. Адабиётшунос Абдулҳамид Мажидийнинг шоир ҳақидаги илк ахборот-мақолалари шу йилларда ёзилган эди. Унинг «Ўзбек шоири Турди» мақоласида («Маориф ва ўқитғувчи», 1925 йил, 9-10-сон) шоир ижоди кенгроқ таҳлил қилинган. Мажидийнинг мақолалари баҳс-мунозараларга сабаб бўлди. Турди ижодини ўрганишга йўл очди.

Дастлаб Мажидий билан Садриддин Айний баҳсга киришган («Зарафшон», 1925 йил, 217-сон ва «Маориф ва ўқитғувчи», 1926 йил, 2-сон). С. Айний Субҳонқулихон яшаган давр хусусидаги Мажидийнинг баъзи фикрларини инкор этиб, шахсий мулоҳазаларини айтади. Кейинги мунозарали мақола Фитрат қаламига мансуб. («Ўзбек шоири Турди», «Маориф ва ўқитғувчи», 1928 йил, 12-сон). Мажидий тадқиқотига муносабатда Фитрат нафақат баҳсга киришган олим, балки билимдон мураббий сифатида ҳам гавдаланади. У мақоласининг бошида Мажидий олдинга сурган бир неча хулосаларни айнан келтиради ва аниқ далилларга асосланиб, бундай фикрларнинг ноўрин, илмий асосланмаганлигини кўрсатади. Мақоласида эътибор қаратилган ва ҳал қилинган масала асосан учта: Фитрат Турдининг таржимаи ҳолини беради, унинг ижтимоий-эстетик қарашлари ҳақида аниқ хулоса чиқаради ва шеъриятининг адабий-бадиий қимматини белгилайди.

Мажидий Турди таржимаи ҳоли ҳақида маълумотлар йўқлигини ёзган бўлса, Фитрат бирор тарихий манбада маълумот бўлмагани ҳолда, шоирнинг асарларига таяниб, унинг мукаммал таржимаи ҳолини ёритади. Ҳаттоки бугунги кунда ҳам Турдининг ҳаёт йўли ҳақидаги Фитрат ишига янгилик бўлиб қўшиладиган бирор маълумот топилгани йўқ. «Хон деган сўз ўлум билан бир маънода юрғон қаттиқ бир вақтда Турди хонга исён қилди...», деб ёзган эди Мажидий. Унинг фикрича, Турди ўзи яшаган муҳитта, ҳақсизлик ва зулмга қарши исён қилган, асарларида шундай қарашларни ифода этган. Таассуфки, бугунги кунгача ўзбек адабиётшунослигида шу маънода Турди ижодидан «реализм» унсурлари излаб топилди (Ҳайитметов А., «Табаррук излар изидан», Т., 1979), унинг ижоди «демократик моҳият» касб этани ҳақида замонавий ёлғонлар тўқилди. Шахсий манфат учун бўлган ўзаро курашлар «халқ қўзғолонлари» деб баҳоланди (Турди, «Танланган асарлар», Т., 1951, Сўзбоши муаллифи Ҳ. Ёқубов).

«Ўзбек адабиёти тарихи» (Т., 1978, III-том) китобида Фитратнинг «Ўзбек шоири Турди» мақоласи хусусида шундай ёзилади: «Профессор А. Фитрат А. Мажидийдан уч йил кейин «Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1928 йил 12-сонида яна

Давоми учинчи бетда

Маънавият

БОЗОРНИНГ АДОЛАТ ТАРОЗИСИ

Бозор муносабатларига ўтилаётган ҳозирги шароитда халқимизнинг тарихан шаклланган маънавий қадриятлари ўз ўрнини топмоқда. Ҳалоллик, тўғрилик, бировнинг ҳақига хиёнат қилишдан қўрқиш, хайр-эҳсон сингари маънавий фазилатлар, инсоф, диёнат, орият, иймон, инсонпарварлик сингари хислатлар, тижоратда виждон билан иш кўришга чақирувчи шаръий ҳукмлар жамиятимизнинг маънавий камолотига хизмат қилиш учун қайта кўз очди. Ислом ҳуқуқининг асоси бўлган шаръий ҳукмларни ўқишгина кифоя қилмайди, балки уларни ҳар бир киши ёд билмоғи ва амал қилмоғи шарт. Бу ҳукм-қоидалар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгиланган маънавий меъёрлар билан биргаликда юртимиз фуқаролари учун ахлоқ қонунлари мажмуини ташкил этмоғи зарур.

Сир эмас, айни кунларда кўпгина ёшлар сохта тижорат ботқоғига ботиб кетдилар. Улардан баъзиларининг бир қўлида Қуръону иккинчи қўлида ароқ! Анчайин ёшларда илм олишга, касб эгаллашга иштиёқ суст. Фақат пул-мол орттириш васвасасига тушиб қолган кимса учун эса ҳаром билан ҳалолнинг фарқи қолмайди. Тўғрилик билан ўғрилик ўртасидаги чегара ҳам йўқолади. Бундай адашган кишилар Қуръони каримдаги «Ўғри эркакни ҳам, ўғри аёлни ҳам қилмишларига жазо бўлсин учун, Оллоҳ томонидан азоб бўлсин учун қўлларини кесинглар!» деган (38-оят, 5-сура) ҳукмни унутмаслиги керак. Тўғри, бизда қўли эгри кимсаларга нисбатан бу аёвсиз ҳукм жорий этилмаган. Лекин жамият аъзоларининг ўғри, ҳаромтомоқ кишиларни ўз davраларига яқинлаштирмаслиги, улардан ошкора ва зимдан эҳтиёт бўлиш, ишончсизлик ва нафрат билан қарашининг ўзи ҳам ўғриларнинг жамиятда қўл-оёғи маънан кесилганлигини кўрсатади. Ҳадисларда шундай дейилган: «Бозорни касод қилмоқ учун атайлаб нарх-навони оширмоқ макруҳдир», «Савдода на иллат, на хиёнат, на ўғрилик бўлмаслиги лозим», «Савдо-сотиқда иллат, хиёнат, порахўрлик макруҳдир», «Бозорда нарх-навони ҳаддан ташқари ошириш гуноҳдир». Бундай огоҳномалар бугун учун ҳам ўз қадрини йўқотган эмас.

Маънавият бобидаги кўп масалалар матбуотда кенг таҳлил этилмоқда. Лекин улар орасида ислом маънавияти масалаларини шарҳлашга оид чиқишлар ҳали жуда оз. Бу ўринда ислом ақидаларини бузиб ғоябозликка йўл қўйиш ёки ундаги фикрларни бўрттириб, одамларни мутаассибликка бошлашдан эҳтиёт бўлиш лозим. Бизга ислом фундаментализми эмас, балки ислом инсонпарварлиги зарур. Техника тараққиёти ғоялари асос бўлиши лозим. Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратлари таъкидлаганидек, қалбимиз Аллоҳда, қўлимиз меҳнатда бўлмоғи даркор.

Қисқаси, тадбиркорлар, ишбилармонлар, бозорлардаги тижоратчилар ҳалолликни бошларига тож, деб билсалар юртимиз обод бўлади, мусулмончилик ҳам ривож топади. Меҳнат қилган киши ҳаром-хариш йўл билан топилажак мол-мулкдан ҳазар қилади. Ана ўшанда бозорга чиққан ҳар бир кишининг топганига барака киради.

Эркин ТЎХТАЕВ,
иқтисод фанлари доктори

Халқаро мавзуларда

АҚШ: ОЛБРАЙТ ХОНИМ «ОҚ УЙ»ГА КЕЛМОҚДА

Гоҳо энг зукко кузатувчилар ҳам воқеа-ҳодисалар ривожини олдиндан кўра олишда янглишадилар. Бундан роса тўрт йил муқаддам Америка Қўшма Штатларининг янги президенти Билл Клинтон давлат котиби лавозимига ёши бир жойга бориб қолган кекса сиёсатчи Уоррен Кристоферни таклиф этганида кўплар «бу иш унга оғирлик қилмасмикан», деган хаёлга боришган эди.

Бундай мулоҳаза, ҳарқалай, асоссиз эмасди. Совет Иттифоқи парчаланиб, узоқ йиллар давом этган қарама-қаршилик кураши майдонининг бир томони бўшаб қолган бўлса-да, майдонда яккаҳокимликни қўлга киритган АҚШ ташқи сиёсати олдида талайгина муаммолар ҳам мавжуд эди.

Президент Клинтон 1993 йилнинг февралида «Мамлакатдаги аҳвол тўғрисида» Конгрессга йўллаган баёнотида нималарга эътибор берганлигини ёдга олайлик. Ўшанда у Американи «буюк миллий сафарга» чорлаб, бизга энди тамомила янги йўл, янги йўналиш зарур, чунки биз «мақсадимиз ва масъулиятимизни аниқ тасаввур этмай оқим қаёққа бошласа ўша томонга қараб узоқ вақт сузиб юрдик. Энди эса ер юзидаги энг буюк, ҳарбий қудрат борасида ягона кучли давлат сифатида ҳаракат қилишимиз керак», деган эди. У 12 йил аввал Роналд Рейганнинг Конгресс минбаридан туриб «Американинг миллий қарзи 1000 долларлик банкнотларни устма-уст тахласа, баландлиги 67 милл бўлади», деган сўзларини эслаб, 1993 йил бошларида бу қарзнинг баландлиги 267 миллга кўтарилганлигини писанда қилганди.

1993 йил бошида дунё, худди бугунгидай, мураккаб ташвишлардан холи эмасди. Россияда демократия кун сайин таназзулга юз тутаётганди. Собиқ иттифоқнинг ядро қуроли эндиликда мустақил 4 давлат ҳудудида қолиб кетиб, уларнинг хавфсизлигини таъмин этишдан кўра муҳим вазифа йўқ эди ҳисоб. Босния уруш оловида ёнар, этник можаролар туфайли бегуноҳ одамларнинг ёстиғи қуримоқда эди. Гаитида бўлса, аҳвол янада мураккаб бўлиб, қочоқлар тушган юзлаб ҳалокат қайиқлари АҚШ қирғоқлари томон сузарди. Шимолий Қурияда ядро қуролига эга бўлиш йўлида кенг қўламли тадқиқот ҳаракатлари кетаётган бўлса, жамоатчилик бу ажал қуролини тарқатмаслик, синаб кўришни таъқиқлашни талаб этмоқда эди. Варшава шартномасига аъзо мамлакатларнинг ҳарбий иттифоқи ўз фаолиятини тўхтатгач, Шимолий Атлантика альянси ташаббусни ўз қўлига олиш режасини тузаётганди.

Уоррен Кристофер айни мана шундай чигал бир вазиятда ўз фаолиятини бошлади. Гарчи ёш Клинтон сиёсий майдонда пихи қайрилиб кетган тажрибали Буш устидан ишончли ғалаба қозонган бўлса-да, Арканзас штатининг собиқ губернатори имкониятларига истеҳзо билан қаровчилар ҳам йўқ эмасди. Улар демократларнинг бу ютуғини Америка ҳаётидаги «поэтик бир лаҳза» деб ҳам баҳолашди. Аммо воқеалар ривожи тамомила бошқача тус олди. Кекса Кристофер ўзининг дастлабки қадамлари биланоқ мухолифларини ҳайратга солди. У чапдаст чавандозлардай сиёсий кўпкари майдонига дадил кириб борар, ҳар қандай шароитда ҳам вазиятни тўғри чамалар ва, албатта, ўз мақсадига эришарди. Кузатувчиларнинг фикрича, Кристофер суҳбатдошларига кучли таъсир кўрсата олиши, мулоҳазаларининг теранлиги, ўрни келганда қатъияти, иккинчи томон фикрини тинглай билиши билан ҳам ажралиб турган. Унинг бу фазилатларидан ташқари мамлакат президенти ва бошқа бир қатор сиёсий арбобларда (Перри, Шаликашвили, Олбрайт) бўлгани каби америкаликларга хос назокатли ғурур, виқорли мулоҳазаларига ҳам эътибор бериш керак. Клинтон, бир гал «сиёсат майдонидаги танҳо буюклик имкониятини» асло қўлдан бермаслик лозимлигини айтганди. Кристофер давлат котиби сифатидаги сўнгги маърузасида қуйидагиларни таъкидлади: «Совуқ уруш» сиёсатининг барҳам топиши Американинг ягона лидер бўлишлиги заруратини кучайтирди. Ҳарбий ва иқтисодий қудратимиздан келиб чиқадиган ва ҳамма учун ҳам тааллуқли бўлган қадриятларни ҳимоя қилиш йўлидаги масъулиятимизни инобатга оладиган бўлсак, тарихнинг айрим нуқталарида фақат Америкагина йўлбошчи бўлиши мумкин. Биз йўлбошчи бўлишлик бизнинг табиий мақсадимиз эканлиги учунгина эмас, айни пайтда улуғ миллатимизнинг манфаатлари ва идеалларини олға суриш учун ҳам лидер бўлишимиз керак».

Албатта, бундай қатъиятнинг мулоҳаза қилиб кўрадиган жойлари ҳам йўқ эмас. Айниқса, биз — катта бир империянинг яккайўлбошчилик, катта оғалик чангалидан эндигина халос бўлган давлатлар учун якка лидерлик иштиёқи замиридаги маъноларга, бундай иштиёқ қаерда пайдо бўлмасин, ўрни келганда бирров кўз ташлаб қўйишнинг зиёни йўқ, деб ўйлайман. Негаки, адолатли сиёсат, агар у чинакам адолатли бўлса, ҳамиша тенгликка асосланади. Ҳар қандай шаҳар нуқул кўпқаватли, осмонўпар бинолардан иборат бўлмаганидек, дунё ҳам катта-кичик миллату элатлар, эски ва янги давлатлардан иборат. Инсоний эҳтиёж нуқтаи назаридан эса уларнинг ҳаммаси тенгдир.

Уоррен Кристоферниң Гарвард университетидаги маърузаси унинг катта сиёсат билан хайрлашувига бағишланган эди. У ўзига топширилган ишни қойилмақом қилиб бажарди. АҚШ ташқи сиёсатини ҳаётбахш саҳифалар билан безади. Дунёнинг жуда кўп нуқталарида унинг амалий излари қолди. Ва ниҳоят, ўзига нисбатан олқишлар оҳангти юксак пардаларга кўтарилган бир пайтда давлат котиблиги эстафетасини «пулатдай мустаҳкам» деб ном олган Мэделин Олбрайт хонимга топширмоқда.

Кейинги тўрт йил мобайнида АҚШнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотидаги доимий вакили бўлиб ишлаган, энг мураккаб вазиятларда ҳам Оқ уй соҳибларига тўғри маслаҳатлар бера олган М. Олбрайт мамлакат сиёсий майдонида янги ном эмас. «Вашингтон пост» газетаси Мэделинни «ҳар бир нарсани ўз номи билан айтишга қодир маъмурият вакили» деб таърифлаган. «Таймс» журналининг фикрича, Олбрайт Клинтоннинг ташқи сиёсат командасидаги тўғри ва тиниқ овоздир. Ироқ президенти Саддам Ҳусайн бўлса уни очиқдан-очиқ «Илон» дейди. Сиёсий доираларда Олбрайтни Англиянинг собиқ бош вазири Маргарет Тэтчер хонимга қиёсловчилар ҳам йўқ эмас.

Мэделиннинг отаси чехословакиялик дипломат эди. Унинг ёшлиги Парижда, Белградда, сўнг Лондонда ўтди. Оиласи икки бор ватанидан қувғин қилинган: аввалига Гитлер, сўнг Сталин томонидан. Уэллсдаги коллежда ўқиган пайтлари талабалар газетасига муҳаррирлик қилган, бир мунча вақт «Денвер пост»да ишлаган ҳам. Нью-Йоркка кўчиб ўтишгач, Мэделин уч қизини тарбиялаш билан бирга Колумбия университетида таҳсил олган (собиқ Совет иттифоқи таназзулини деярли ўн йил олдин башорат қилган Збигнев Бзежинский билан бирга!). 1976 йили шу ўқув даргоҳида «1968 йилги «Прага баҳори» воқеаларига чех матбуотининг таъсири» мавзуида докторлик диссертациясини ёқлаган.

Талабчан ва тиришқоқ, чайир ва меҳнатсевар Мэделин қайси ишга қўл урмасин, албатта муваффақият қозонишга эришган, мақсад йўлидаги қийинчиликлардан чўчимаган. Ҳаёт йўли чорраҳаларида унга ҳамиша қатъият ва кучли ирода ҳамроҳ бўлган. Сенатор Эдмунд Маскига бош ёрдамчи бўлган йиллари, Оқ уйда миллий хавфсизлик кенгашида ва айниқса БМТда ўтказган сўнгги тўрт йили ичида айни шу фазилатлари унга шон-шуҳрат келтирди.

Миш-миш чиқдими, демакки бир гап бор, деганларидек, М. Олбрайтнинг давлат котиблиги лавозимига таклиф этилиши эҳтимоли анчадан бери мавжуд эди. Бугун эса бу тахмин чинга айланди. У БМТ фаолиятини ислоҳ қилиш тўғрисидаги масалани бир неча бор кўтарганлиги маълум. Мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов бу нуфузли халқаро ташкилот ишини жонлаштириш, одамлар ҳаётига бевосита таъсирини кучайтириш зарурлигини БМТ минбаридан туриб ўртага қўйгани кўпчиликка аён. Бугун бу эҳтиёжни БМТ янги Бош котибининг ўзи ҳам эътироф этиб турибди.

Ва яна, АҚШнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотидан қарзи бугунга келиб 1 миллиард 200 миллион долларни ташкил этади. Олбрайт хоним Конгресснинг ана шу қарзни тўлашга оид режани тасдиқлаши учун анча-мунча ҳаракат қилган эди. Энди эса бу иш билан Оқ уйда унинг ўзи бевосита шуғулланади.

А. МЕЛИБОЕВ

ЎЛМАС МАНБАЛАР БИЛАН БОҒЛОВЧИ КЎПРИК

Абдурауф Фитрат шоир, драматург, адабиётшунос бўлиш билан бирга катта тилшунос ҳам эди. У тилшунослик фанининг турли муаммоларига бағишланган кўплаб тадқиқотлар яратди. Бу асарларни тўплаш ва тадқиқ қилиш бугунги тилшунослар олдида турган асосий вазифалардан биридир.

Фитрат тилшуносликнинг турли бўлимлари билан қизиқди. Унинг энг катта хизматларидан бири ўзбек тилининг миллий грамматикасига асос солганлигидир. Олим биринчилардан бўлиб ўзбек тилининг грамматик қоидаларини ишлаб чиқди. Унинг «Сарф» ва «Наҳв» асарлари 20-йиллардаги ўзбек тилшунослигининг ноёб намуналаридир.

Фитрат араб ёзувини ислоҳ қилди, ёзувга миллий руҳ берди. Унинг саъй-ҳаракатлари натижасида араб ёзуви ўзбек тилининг талаффуз меъёрларига, қонуниятларига мослаштирилди. Маълумки, ҳар бир тилда унинг ўзигагина хос махсус товушлар бор. Фитрат ўзбек тилидаги ана шундай товушларни араб ёзувида ифодалаш йўлларини излаб топди. (20-йилларда айрим газета ва журналлар Фитрат ишлаб чиққан ана шу имло қоидалари асосида иш кўрган).

Фитратнинг тилшунослик мероси 20-йиллар ўзбек тилшунослиги фанининг қиёфасини белгиловчи ва шу билан бирга, ҳозирги тил илмидаги мавжуд фикрлар силсиласини ўтмишдаги ўлмас манбалар билан боғлаб турувчи бир кўприкдир. Бу меросни ўрганиш ва унинг умрбоқий фикрларини кенг тадқиқ қилиш ғоятда савоб ишдир. Фитратнинг бу улкан мероси нафақат ўзбек тилшунослиги тарихи учун, балки ҳозирги ўзбек тилшунослиги учун, туркий дунё тиллари учун ҳам бениҳоя қимматлидир.

Абдурауф Фитрат бутун умри давомида ўзбек тилининг, ўзбек миллатининг тақдири учун қайғуриб яшади. Бугун эътиборингизга ҳавола этилаётган маъруза матни билан танишиб чиққач, ўзингиз ҳам бунинг шоҳиди бўласиз.

Муҳаббат ҚУРБОНОВА,
филология фанлари номзоди

Абдурауф ФИТРАТ:

«ТИЛИМИЗНИНГ АДАБИЙЛИГИ... ЎЗИДАДИР»

(1921 ЙИЛ ТИЛ ВА ИМЛО ҚУРУЛТОЙИДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ)

Шарқ адабийотининг ҳашаматли, рангли бир тарихи бор. Бу дабдабали тарихнинг олдидан ўтганда бугунги Оврупо адабийоти ҳам шапкасини олиб салом бериб ўтадир. Шунга ўзини мажбур кўрадир.

Шарқ тарихи, адабийоти — бутун дунйо адабийоти орасида сингарсиз, мисли йўқ бир боғчадир.

Бу гўзал боғчадаги гулларни саралаб кўрмакчи бўлсак, биринчи сирада, қаторда араб ҳам эрон гулларини, иккинчи сирада эса, урду ҳам турк чечакларини кўрамиз. Шарқ тарихи адабийотида биринчилик араб-эрон адабийотига, иккинчилик эса урду ва турк адабийотига берилгандир.

Шарқ тарихи адабийотида иккинчи ўрин тутқан турк адабийотининг энг муҳими, энг кўпи, энг қимматлиси чиғатой шевасидаги адабийотдир.

Чиғатой тарих адабийоти халқ адабийотигагина боғланиб қолмаган. Унда йуксак, олий санъаткор адабийот бор. Чиғатой тарих адабийотида Бойқаро, Навоий, Лутфий, Умархон, Пазлий каби санъат дунйосида мўъжиза кўрсатиб, тўпонлар қилғон қаҳрамонларга кўп учраймиз.

Сўзнинг қисқаси, чиғатой адабийоти турли шевали турк адабийоти орасида энг йуксак, энг муҳим ўринни тутғондир.

Бошқа шевадаги турк адабийоти бунга ўхшашликлари, бунинг шогирдликлари билан мақтаниб юралар.

Адабийот безанган, зийнатланган бир шаклдир. Чиғатой адабийоти — турк адабийоти орасида йуксак, йуқори, олий бўлғондан кейин, чиғатой тилининг ҳам турк тиллари орасида йуксак, йуқори, олий бўлғонлиғин қабул этмак мутлақо лозимдир.

Безаниб, зийнатланиб чиқғондан сўнг йуқори даражада чиройлик кўринган бир қизнинг аслан чиройлик бўлиши лозим. Аслан чиройлик бўлмагон бир қиз безанмак билан йуқори даражада чиройлик кўринмас.

Меним бу даъвом йолғузгина мантиқий бир даъво бўлса эди, эҳтимолки, ўзум ҳам бунга бир қиймат бермас эдим. Лекин меним бу даъвом мантиқий бир муҳокамадангина иборат бўлиб қолмайдир. Бунинг бошқа тонуқлари, шоҳидлари бордир.

Чиғатойча сарп билан татар ҳам усмонли сарпларини саралаб қарағонда чиғатойчанинг сарпда, яъни иштиқоқда бойлигини кўрамиз.

Тилимизнинг сўзда бойлигини кўрсатмак учун эскидан бери вужудга чиқарилган «Муҳокаматул луғатайн», «Луғати Чиғатой», «Луғати Навоий», «Луғати Хоразмшоҳий» каби миллий хазиналаримиз бор.

Булардан бошқа турк тили, турк адабийоти тўғрисида йозилғон асарларнинг ҳар бирини ўқиғонда «чиғатой адабийоти — турк тиллари ва турк адабийотининг онаси, бобосидир» деган сўзларга учрамоқ мумкиндир.

Адабийотимизнинг турк адабийотлари орасида энг йуқори ўринда турғонидан тилимизнинг турк тиллари орасида йуқори бир мавқеъ тутғонини чиқарғон каби бўлдим.

Бундан иккинчи бир масала туғиладур: адабийотимиз араб, порс адабийотига қарағонда иккинчи сирада экан, тилимиз араб, порс тилларига қарағонда иккинчи сирадами қолур?

Бунга жавоб берамиз: «Йўқ! Тилимиздаги сўз бойлиги, иштиқоқ кенглиги, қоида тугаллиги, сарп-наҳв ингичлари бошқа шарқ тилларидан қолишмас, бу тўғриларда порс тилини бутунлай кейинга қолдирадир.

Иш шундай экан, адабийотимизнинг кейинга қолишига сабаб шоирлар ва йозғувчиларимизнинг англашилмас ҳолат руҳийаларидир.

Йозғувчилар ўз асарларини бутунлай арабча йозғонлар. Шоирларимиз кўбликлари ўз шеърларин порсича йозғонлар. Туркистон туркларидан Абу Али Сино бутун асарларини арабча йозғон экан, умрида биргина шеър айттан: у ҳам бўлса эронча...

Порс адабийотида мўъжизалар кўрсаттан бир шоир — Заҳириддин Паробийдир! Туркистонлидир. Сизга яна бир шоир кўрсатайин: бу киши Шарқнинг биринчи шоиридир, ҳам биринчи олими, биринчи пайласуфидир. Ўзи туркистонли. Ота-бобоси Ҳиндистонга бориб қолғон бу шоир, шунда туғилиб, шунда йошағон. Ҳиндистонда йошағон бир туркистонли бўлғони учун ўз асарларининг туркча йо урдуча йозилиши мантиқий эмасми? Бу одам туркчада, урдучада йозмағон, тутқонда эронча йозгон бу киши машҳур Мирзо Абдулқодир Бедилдир.

Тилимиз Шарқ тилларининг биринчиси экан, адабийотимизнинг иккинчи бўлишига сабаб шу ҳоллардир. Тилнинг бу ўртада гуноҳи йўқдир.

Бу ҳолнинг бир дард ҳамда битиргувчи, ўлдиргувчи бир дард бўлғонини илгарирак англағон Навоийдир. Навоий турк шоирларининг порсича йозишларига очиқдан очиқ йоғикди, исйон этди.

Чиғатойчанинг адабий ҳам бой эканини билдирмак учун ўзининг «Муҳокаматул луғатайн» деган асарини йозиб чиқарди.

Навоийнинг замони чиғатой адабийотининг, чиғатой тилининг энг кўб йуксалган, йуқори босқон замони бўлиб қолди, эсиздирким, адабийотимизнинг тарихида иккинчи бир Навоийга учрамайдир. Навоий асридан кейин адабийотимиз йана эски ҳолига қайта бошлади. Йана арабчилик, йана порсийчилик тил ва адабийотимизни буғди. Порсийчилик ва арабчилик йуклари остида эзилган тил ва адабийотимиз Ҳўқанддаги Умархон даври адабийасигача касал оқсоқ бир сувратда давом этди. Йониб битта йонғон чироғ, энди сўнг давомда йалт этиб бирдан кўтариладирда сўнгра ўчиб қоладир, бизнинг тил адабийотимиз ҳам Умархон замонида йалт этиб бир кўтарилгач ўчиб қолди. Ундан кейин майдонга келган шоирларимиз ҳам уларнинг асарлари адабийотига йанги бир руҳ бергудек бир кучли бўла олмадилар.

Шунида айтиб ўтайин: тарих адабийотида «халққа тўғри» деган бир пикрни йана Навоий даври адабийасида кўрамиз. Бу пайтнинг энг биринчи шоири бўлғон Лутпий бутунлай очиқ ва англарлик бир тилда йозғон.

Навоий ҳар бир асарни турк халқини пойдаландирмоқ, турк халқига руҳий озуқ бермак тилаги билан йозғонин сўйлар. Умархон даври адабийаси эса сарой адабийотидангина иборат бўлғон, халқ билан тузукрак муносабат ясай олмағондир.

Йана бироз вақт берсангиз тилимизнинг бошига келганларни ҳам арз этиб ўтайин: мана шундай бўлуб Умархон даври адабийасидан кейин адабийотимизнинг жанозаси ўқилғач тилимиз ғариб қолди, тил қоидаларини билмаганлар қўлига тушди...

Мана шу пайтларда эдиким, пикрларимиз уйғона бошлади. Бошқа турк эллари томонидан чиқарилғон газетлар ва китобларни ўқидик. Усули жадид мактаблари ҳам очдик. Илгарирак босуб газет ҳам чиқардик. Мактаб учун, газет учун тилимиз керак бўлиб қолди. Уни йангидан қайғура бошладик, тушуна бошладик. Бу ишларни қилғонлар — бизнинг очиқ пикрлиларимиз, зийолиларимиз эдилар. Буларнинг сонлари оз, ишлари кўб эди. Муаллимимиз, муршидимиз, муҳарриримиз, адибимиз, шиоримиз, сийосиймиз, пайласупимиз ҳаммамиз шунлар эдилар. Бунлар шунча ишлари билан бирга тил ва адабийотимизни ҳам чуқуррoқ, теранроқ текшира олмадилар. Тилимизни тушунар экан «кеп қопсиз» каби бузуқ сўзлар, йозувимизни оҳтарар экан ҳалиги мадраса мактубларига учрадилар. Бунлар, албатта, совуқ эди, йарамас эди.

Ҳолбуки, бир йоқдан тили — оз-кўп тузалган татар газетлари ҳам йозилғон китоблари тура эди. Мана шундай кулинч бир ҳолда қолғон бурунги зийолиларимиз: «тилимиз илмий, адабий бир тил эмас экан», деган кулинч бир қарашга ҳам келдилар.

Мана шунинг билан мактабларимиз, йозувларимиз усмонлича таъсири остида қолдилар. Матбуотимизга бироз татарча ҳам қатнашиб қолди.

Тошкентда очилғон курсларда она тили сабоқлари учун берилган соатларнинг кўбраги усмонличага берилди.

Самаркентда очилғон биринчи муаллимлар курсинда эса она тили деган нарса киргизилмади. 18-нчи йилдаги Маорип шўросининг бир мажлисида ҳам ўтган йилдаги муаллимларнинг қурултойида шундай бир қарор берилган эди: «Мактабларимизнинг ибтидоий уч йилида она тили ўзбекча ўқитулсин, ундан сўнг адабий умумий турк тили ўқитулсин! Бунларнинг адабий умумий турк тили деганлари — арабча қатнашгон усмонлича эди».

Тилнинг адабийлиги учун арабийлиги шарт, гапи қабул қилинди. Мен шундай кишиларни танийманки, «йозувимизни нечун арабча билан тўлдирасиз!» деганимда арабий бўлғони йахши эмасми? деганлар.

Курсларга ўзбекча сабоқлари учун кирган муаллимларимиз усмонли туркларидан шайх Васпийнинг арабчадан кўтарилган, «қавоиди лисони усмоний»синдан изофаи ламийа, изофаи байонийа, изофаи ташбеҳийадан баҳс қилар эдилар.

Мана шу ишларнинг ҳаммаси тилимизни таҳқир этиш, тилимизга ҳурматсизлик кўрсатиш эди. Бунларнинг ҳаммаси тил, адабийотимизни йохшигина танимасликдан келган эди. Мана шуларнинг ҳаммасига йоғикмоқ, исйон этмак, шуларнинг ҳаммаси билан курашмак учун йош ва йигит бир куч 18-нчи йилда майдонга келди.

Бу чиғатой гурунги эди.

Чиғатой гурунги атрофига тўплангон кишиларнинг илгари сурган фикрлари шундай эди:

— тилимизнинг тугал, йуксак, санъаткор бир адабийоти бор. Тилимизнинг адабийлиги арабийликда эмас, ўзидадур. Шуни тиргизмак керак!

— тилимизни йот сўзлардан қўлдан келганча тозаламоқ керак.

— адабийотимизни йуксатмак учун бурунги санъаткор шоирларимизнинг ўлмаган ва ўлмас нарсаларидан пойдаланмоқ ҳам тараққий қилғон улуслар томонидан орага солинган умумий асосларга эргашмак керакдир.

— тилимизнинг қоидаларини татарча йохуд усмонлича қоида китобларидан эмас, тилимизнинг ўзидан олмоқ керак.

Шунинг учун халқ оғзида йурғон сўзларни, халқ адабийоти бўлғон эртаклар, мақоллар, лапарларни йиғиб текширмак лозим.

— адабийот йозғувчилик бўлғони учун йозув қоидаларини, имлони ҳам тузатмак керак.

Мана шу беш асос чизиқ имлодан шул мажлисда гапиришуб ўтдик. Тилимизнинг қоидаларини тузмак, эски адабийотимиздан пойдаланмоқ учун улуғ адибларимизни йиғмоқ, халқ адабийотимизни ҳам халқ сўзларини тўпламоқ керак. Бунлар учун кўб воситаларга муҳтож бўламиз. Бу моддий воситаларга муҳтож бўлғон чиғатой гурунги эмас, тилимиздир. Мана қурултойимиз шу тўғриларда бир қарорга келсун.

1921 йил тил ва Имло қурултойининг чиқарғон қарорлари. Тошкент, 1922, 35-40-бетлар (араб ёзувида).

Нашрга тайёрловчи
М. ҚУРБОНОВА

ОИЛА ДАСТУРХОНИ

ШАХСИЙ МУЛОҲАЗАЛАР

Одатда чиқарилаётган қиз сепида албатта уч-тўртта дастурхон бўлиши шарт. Ёшлар оиласини ўзлари тебратадиган бўлгандагина куёвнинг отаси ёш оилага қозон, онаси эса ўз қўлида тикилган супра ҳадя этадилар. Бахтли, баракатли икки оила ўртасида яралган оиланинг илк бисоти бўлган бу анжомлар янги оиланинг моддий-маънавий асоси бўлиб қолади. Шунинг учун ҳам халқимизда дастурхон, қозон ва супрага боғлиқ кўплаб иримлар бор. Эътиқод даражасига етган бу иримларнинг аксариятида оиладаги барака, тотувлик ва бахт даражаси ана шу анжомларга ҳурмат, уларнинг сақланиш ҳолати ва улардан фойдаланиш тартибига қараб белгиланади. Масалан, оила супраси ҳеч қачон бўш турмаслиги керак; супрани босиб бўлмайди; супранг бировга бериб бўлмайди ва ҳоказо. Қозонни ўчоққа қийшиқ осиб бўлмайди (ризқ-рўз тўкилиб кетармиш); қозонни ювиқсиз қолдириб бўлмайди (шайтон ялаб қўярмиш)...

Дастурхон четлари албатта буклаб тикилган бўлиши шарт; йиғиштирилган дастурхонни ариққа қоқиб бўлмайди (рўзғор баракаси оқиб кетармиш); ёзиғлиқ дастурхон устидан қўл узатиб кўришиб бўлмайди (ризқ қирқиларmиш); дастурхон тарафга оёқ узатиб ўтириш мумкин эмас; дастурхонни буклаб солиб бўлмайди; дастурхонни йиртиб бўлиб бўлмайди. Яна: дастурхон устида айтилган гапга фаришталар омин дер эмиш. Бир дастурхондан таом еганлар ҳеч вақт бир-бирига ёвлашмайди; оиланинг ҳамма аъзолари бир дастурхон атрофида ўтиришлари шарт, акс ҳолда орадан меҳр-оқибат кўтарилармиш.

Бўлди, бас! Айниқса, шу сўнгги гап бугунга ҳеч мос эмас. Бундай одат алпомишлар замонида бўлган бўлса бордир! Бундай тўкис оила орзу-ҳаваси ўзбекойимлар хонадонида яшагандир! Бу гўзал тартиб буюк Лев Толстойнинг гавжум хонадонида оила аъзоларининг дийдорига, маънавий камолоти кўригига айланган бўлса бордир!..

Биз ота-онамизни тўрга ўтқазишни, дастурхон устида ҳуда-беҳуда гап айтмасликни, опа-акалар ҳурматини сақлаб уларни ўзимиздан юқорига ўтказишни, чой қуйиш, пиёла узатишдаги назокатдан тортиб, ушоқни ҳам увол қилмаслик каби аҳлоқ-одоб қоидаларини оила дастурхони атрофида жамулжам бўлган кезларимизда ўрганганмиз. Ҳа, бизнинг ўзбеклар учун маънавият сабоқлари асосан дастурхон устида берилган.

Ҳозир-чи? Авваллари хизматга шошилиш, сўнгроқ вақтдан унумли фойдаланиш баҳонасида шундай гўзал одатга дарз кетди. Кичкинагина ошхона ёки айвоннинг бир четига қундирилган стол тамадди қилинадиган жойга айланди. Ҳар ким хоҳлаган вақтида шу бурчакда энкайиб оғзига ул-бул отиб олади-да, ким боғчага, ким мактабга, кимдир ишхонага жўнайди: на «бисмиллоҳ» бор, на «омин». Тушлик — кўчада! Кечқурунлари эса яна ўша аҳвол. Оила аъзоларининг вақтию инон-ихтиёри, диққатию хаёли шомдан ярим тунгача липиллаб, тинимсиз кўз қисган «ойнаи жаҳон»да!

Кейинги вақтларда айрим кишиларнинг маънавияти саёзлашиб бораётганининг сабаби оилалардаги ана шундай «янгича расмлар» оқибати деб ўйлаб юргандим. Буям ҳолва экан. Сўнгги бир-икки йил ичида...

КЎЧАЛАРГА БИР ҚАРАНГ: ҳар ўн ҳовлидан бирининг дарвозахонаси тамаддихонага айланган. Шундоққина йўл ёқасига қундирилган столлар атрофида башанг кийинган эркаклар худди ким кўп ейиш мусобақасига келгандек лунжига тинмай кабоб ташлайди. Нарироқда олифтагина йигитлар лағмон чўзишмоқда. Кўча билан ҳовли ичкарисини ажратиш учун тўсилган чипта қоп биқинида паловхонтўра ортидан «Кока-кола»ни ҳазми таом айлаётган хотинлар...

Ё, тавба! Уларнинг уйлари йўқми? Болалари-чи?! Балки кекса ота-оналари болам ишдан қайтса, оғзимга бир нима тутар, деб йўл қараётгандир. Эҳтимол, мактабдан очиқиб қайтган болакайлар қотган нонни сувга ботириб...

Аслида-ку жўралар, кўнгил яқин кишилар биргаликда чойхоналарда, сўлим оромгоҳларда тез-тез жамланишиб, халфана ош дамлаб улфатчилик қилишлари, бир чойнак чой баҳона ҳамсуҳбат бўлишлари халқимизнинг гўзал одатларидан бири. Биз бугун йигитларимизнинг ўшандай файзли давраларини таҳлил этиш фикридан йироқмиз. Шаҳарлардаги умумий овқатланиш корхоналарига, уй ошхоналарига умид билан қадам қўядиган меҳмонлару мусофирларга эътирозимиз йўқ. Ҳатто якка-ёлғиз кишилар уйдаги етим қозони ёнида тушкун ўйлар суриб ўтирмай, кўчада, эл орасида яйраб тамадди қилишига не етсин. Бу алоҳида мавзу.

Камина ҳам юқорида айтилган кишиларни риштадек бир-бирига боғлайдиган узун кўча дастурхонларини йиғиштириш тарафдори эмас. Балки оила дастурхонлари чувалиб ҳар эшик олдига поёндозлик бўлиб қолишидан хавотирдаман.

Мен шундай ўйлайман. Чиндан-да, эркаклар кўчага чиқиб кетишди! Кўча хандони бўлиб қолган эрларига ўчакишиб кўплаб хотинлар ҳам йўллардаги «хонаки ошхона»ларда «биттагина қорни тўймай қолмас»лигини исботлашга тушдилар. Ҳа, ҳисоблаб кўринг, ойда 24-25 иш куни бўлса, маош ўртача 3 минг сўмдан бўлганда ҳам буни ҳар ким ўзига сарфласа, оиланинг бошқа аъзолари-чи? Рўзғор-чи? Тирикликнинг турли лозимандалари-чи?! Саволлар кўп. Уларга жавоб излаш ҳар кимнинг ўзига ҳавола. Аммо мен ҳисоб-китобнинг бир томонини айтдимми, энди унинг иккинчи ёғини ҳам кўрсатишим шарт. Мен кўчалаги уй ошхоналарида бир кишининг таомига сарф бўладиган маблағга ўртача бир оиланинг қозонини қайнатиш (лоақал бир маҳал) мумкин деб ўйлайман.

Кўчага ўрганган ошхўр оғаинилар, менинг бу мулоҳазаларим жуда майда гап бўлиб кўринса-да, бир ўйлаб кўришингизга арзийди. Уйга қайтинг, азизлар! Сиз билан бирга уйингизга шодлик, барака, тотувлик қайтади! Учоғингизда ёнган ўт, қайнаб турган қозонингиз ва тузоғлиқ оппоқ дастурхон отаонангизу хотинингизни, ўғил-қизларингизу оқибатли қариндош-уруғларингизни сизнинг қанотингизга қайтаради!

Уйда шаръий ҳалол, соғлом, ораста, пазанда аёлингиз ҳафсала билан, меҳр билан тайёрлаган таом қани-ю, кўчадаги нотаниш хонадонлардаги кимсалар қандай қўлда, қай йўсинда тайёрлагани номаълум овқат қайда! Ёки аёлингиз топган-тутганингизни бебарака қилиб, маза-матрасиз, солди-пишди қабилида қозон қайнатаяптими? Қайнонангиз тарбиялаб ўстирган жуфтингиз шунчалар ўқувсиз чиқдими? Агар шундай бўлса, узр. Гапимни қайтиб... олмайман. Қўли бемаза уй бекаларига айтадиган бошқа гапим бор. Уни сизлар харид учун бозорга кетганингизда айтаман. Фақат бир илтимос — бозордан қайтишда уй ошхоналарида сочилиб ётган оила дастурхонингизни йиғиштириб, уйга олиб келишни унутманг.

Мукаррама МУРОД қизи

Дастурхонда нонинг бўлсин...

ТУРДИ НЕГА ИСЁН ҚИЛДИ?

ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ

Боши биринчи бетда

«Ўзбек шоири Турди» номли сарлавҳа (?) билан мақола эълон қилиб, шоирнинг ҳаёти ва тарихий фактларга оид маълумотларни анча кенг ёритган. Лекин Фитрат Абдулҳамид Мажидийнинг Турди ижодиётини халқ шоири сифатида баҳолашга ноҳақ эътироз билдириб, шоир адабий меросининг социал-граждалик аҳамиятини йўққа чиқаришга, унинг гўё: «Субҳонқулихон саройидаги рақибларига қарши шеър ёзгани... рақиблари билан бўлган курашни зўрма-зўраки тасдиқлашга уринди».

Турдининг ижтимоий-эстетик қарашлари ҳақида бугун ҳам аниқ хулосага келинган эмас. Адабиётшунос Н. Жумаев «Турдининг ҳаёти ва ижоди» мақоласида («Маърифат» газетаси, 1994, 12 январ) шоирнинг баъзи автобиографик кўринишдаги шеърларини таҳлил этиб, янги фикрлар айтишга уринган бўлса-да, мақсадга тўла эриша олмаган. Бу ҳол Турдининг ижтимоий қарашлари, жамиятта муносабати теран ёритилмаганида кўринади.

Биз асосий эътиборни Турдининг ижтимоий-эстетик қарашлари масаласига қаратмоқчимиз. Чунки, биринчидан, шоир шеъриятининг бизга маълум асосий қисми ижтимоий-автобиографик мавзуда, иккинчидан, Фитрат тадқиқотида унинг ҳаёт йўли айнан шу тарафдан чуқур ёритилган ва учинчидан, собиқ совет даври адабиётшунослигида Фароғий ижодининг шу томони бўрттирилиб, сохта, нотўғри талқин этилган.

Фитрат «Бу мулк», «Субҳонқулихон ва унинг амир-амалдорлари ҳақида ҳажвия», «Тор кўнгуллик беклар», «От иньоминиинг кечикиши» каби бир неча асарларининг таҳлили орқали Турди шеъриятининг моҳияти хусусида ўз қарашларини баён қилган. Унинг фикрича, юқоридаги шеърларнинг ёзилиши «Турдининг Субҳонқулихон билан бузулишмоғи», аниқроғи, Минг, Юз, Ёбу, Тағмо, Қатағон каби уруғ бошлиқларининг Субҳонқулига қарши исён кўтаришлари билан боғлиқ. Исёнларнинг сабабини Фитрат: «Хонларнинг саройларида қуллар билан бекларнинг рақобатлари ҳар вақт бор эди ва ҳар вақт катта ҳодисаларга сабаб бўлар эди. Ўзбек хонлари исёнчи қабила бошлиқларидан безган эдилар, уларга ишонишни янглиш санар эдилар. Шунинг учун, ўлкада ҳеч бир таянчлари бўлмағон, исён эҳтимолларидан узоқ турғон қулларни саройга киргизиб, ўлка ихтиёрини уларга топширар эдилар. Шу тадбир билан қабила бошлиқларининг ҳар турли ўсалликларидан ўзларини гўё сақлағон бўлар эдилар. Шунинг учун, қуллар билан аслзода беклар орасида, сарой нуфузи устида, ҳар вақт жанжал, тортишма бўлиб турар эди...», деб кўрсатади (Таъкид бизники — У. Ж.). Турди ижодининг моҳияти хусусида эса Фитрат шундай хулосага келади: «Бизнинг мана шу фикрларимиз қабул қилинса, Турдининг, умуман, хонлик идорасига эмас, Субҳонқули саройидаги рақибларига қарши экани, унинг «сарватта» (сарват — бойлик; ушбу сўз Мажидий мақоласидан иқтибос қилинган — У. Ж.) қарши эмас, Субҳонқули саройидаги рақибларига қарши шеър ёзгани майдонга чиқади... Турдининг:

Тор кўнгуллик беклар, манман деманг кенглик қилинг,
Тўқсон икки бахри ўзбек юртидир тенглик қилинг... —

деб қабила бошлиқлари, бекларни бирликка чақириши ҳам, уларни Субҳонқулига қарши исёнчиларга яқинлаштирмоқ учун (!) бўлса керак». Бу фикрлар юқорида кўриб ўтганимиз Фитратдан кейин айтилган фикрларга тамомила зид ва бизнингча, Турди ижоди ҳақидаги энг тўғри хулосадир. Бунинг исботи учун шоир шеъриятидан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Қуйидаги мисралар мазмунига эътибор қилинг:

Бу шаҳи асрида кўп сифлаву бангилар бек,
Турку аймоқу, араб, ғалчаву тоқчилар бек,
Ҳаямол қайдию, қуллуқчию сўзчилар бек,
Бегу бегзода қолиб, илқичи, қўйчилар бек,
Дутди тупор ҳама, кетти эшикдан тубичоқ.

Ушбу парчадаги сўзлар маъносига эътибор қилайлик: ҳаямол — ҳаммолни, илқичи — йилқибоқарни, қўйчи — чўпонни англатади. Бошқача айтганда булар йўқсиллар — пролетариатга дахлдор касб эгалари... Турди бу ўринда «аслзода, бекзодалар бир четда қолиб, сарой беклигига маънавий ҳаққи бўлмаган табақа вакиллари нуфузли мансабларни эгаллаб олдилар», дея арз қилмоқда. Ўйлаб кўрилса, шоирнинг собиқ совет даври адабиётшунослари томонидан «реалист», «демократ», деб аталгани, асарларидан пролетариат манфаатига мос оҳанглар излаб топилгани мантиқсизликдир.

Шоир халқ манфаати учун курашган бўлса, нима учун нажотни айнан аслзода Раҳимбойдан, Оқбўтабийдан истади, Абдулазизга мадҳия айтди? Нега «сарой нуфузи» учун курашди? Аслида Турдининг исёнга қатнашуви, бу жараёнда битган асарларига шахсий манфаат асос бўлган.

Энди Турдининг рақиби Субҳонқулихон ҳақида икки оғиз сўз. Субҳонқулихон саройдаги нуфузли мансабларга қуйи табақа вакилларини қўйганининг сабаби Фитрат мақоласидан олинган парчада айтилди. Қолаверса, буни хон томонидан кўрилган эҳтиёт чораси, деб ҳам қабул қилиш мумкин. Тадқиқотларда Субҳонқулихоннинг шеър ёзгани, тиббиёт билан шуғуллангани ҳақида гапирилади. Нозик таъб, илмий-бадиий салоҳиятта эга Субҳонқулихоннинг Турди айтмоқчи: «Ҳақ ишини паст этиб, кори риё пеш тутиб» яшагани муболағадай туюлади. Зеро, Турдининг бошқа мавзуларда ёзган аксарият асарлари унинг юксак истеъдод соҳиби, имони комил мусулмон бўлганидан далолат беради. Шоирнинг баъзи шеърларида анъанавий ислом маърифатини тарғиб этувчи қарашларни кўрамиз.

Булардан ташқари, шоир ижодида халқчиллик ниҳоятда кучли. Фитрат халқчиллик маъносида. Турди шеъриятини Машраб, Ҳувайдо, Мажзуб, Сўфи Оллаёр шеъриятларидан устун қўяди. Хулоса қилиб айтганда, Турди шеъриятининг фақат тўрт юз мисрадангина иборатлигига ишониб бўлмайди. Фитрат айтмоқчи: «Турдининг бир куб шеърлари» бўлганлиги аниқ. Галдаги вазифа эса шоирнинг мавжуд асарларини қайта холис кўриб чиқишдан иборатдир.

Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ,
ТошДУ аспиранти

Анъанавий навоийхонлик кунлари олдидан

ЮЛДУЗЛАРДАН ОЛИНГАН ИБРАТ

Ҳамжиҳатлик — борлиқни тутиб турган қудратдир. Осмондаги сайёралар бир-бирини ушлаб турибдилар. Улар бир-бирига муносиб, акс ҳолда сўниб тушган бўлур эдилар.

Заминдаги табиатда, хусусан, одамлар орасида бу хусусият бирмунча мураккаб кечади. Фалакларда биз ҳозиргина зикр этган ҳодисаларга хилоф вазиятлар ҳам одамлар ўртасида истаганча топилади. Биз самода бир-биримизни ушлаб турганимиз йўқ, бинобарин, хатокамчиликларимиз, ихтиёрли-ихтиёрсиз юз берган кўнгилсизликлар, бевафоликлар — буларнинг ҳеч қайси бири ҳеч биримизни осмондан тушириб юбормайди. Аслида-ку, инсонларнинг муносабатларидаги номутаносибликларнинг оқибатида, эҳтимол, самовотдан ҳам, юксак, бутун борлиқнинг яратилишидан Бош мақсад бўлган ана шу инсоннинг маънавияти лат ейди. Бу шикаст, бу қусур осмондан ҳам баланд юксакликлардаги юлдузларникидан ҳам улуғвор мувозанатларни бузиб юборса ажаб эмас. Бундай мудҳиш инқирознинг оқибатларини Алишер Навоийдек буюк шоирларгина билсалар, башорат қилсалар ажаб эмас.

Қилди душман раҳм басксим,
қилди жавр изҳор дўст,
Эй кўнгил, душман топ
эмди, тутмағил зинҳор дўст.

Душман менга бор-йўғи раҳм қилишни тўхтатди, дўст эса озор бермоқда... Бу аччиқ ҳолдан иккинчи мисрада хулоса чиқиб келмоқда. Ақлсиз дўстдан ақлли душман яхши, дейди халқимиз. Бу байтдаги «душман топ эмди», деган сўзлар, айниқса, фожеали жаранглайди. Бу, албатта, аччиқ кесатиқ. Шунинг билан бирга ўта жиддий огоҳлантириш ҳам. Бу мисралар бизни дўст танлашда — бу дўст хоҳ инсон тарзида бўлсин, хоҳ ҳаётий дастуриламаллар тарзида бўлсин — ниҳоятда хушёр бўлишга даъват этади.

Навбатдаги байтда хиёнатнинг табиати яна ҳам чуқурроқ таҳлил этилади. Навоий таърифлаётган дўст шу қадар ғофилки, ўзининг нақадар озорбахшлигини фаҳмламайди ҳам.

Душман ар жонимни ҳам
афгор этар, қилдим биҳил,
Жавр тийғидин чу кўнглим
айламиш афкор дўст.

Тиғ яраси битади, тил яраси битмайди, дейдилар. Тиғ яраси бу — душманнинг иши, тил яраси дўстдан бўлиши ҳам мумкин.

Алишер Навоий ғазалларининг лирик қаҳрамони дўстлик бобидаги ўз маънавий камолотидан келиб, бошқаларга талаб қўяди ва уларнинг ўз руҳий даражасига муносиб садоқат кўрмаганидан ўзини изтироблар гирдобига ташлайди. Юқоридаги байтдаги «биҳил» сўзининг «гуноҳдан ўтиш» маъносида эканлигини айтсак кифоя. Мазмунни зийрак ўқувчининг ўзи илғаб олади.

Навбатдаги байт дўст дўстни ғафлатдан халос қилиб яшамаклиги зарурати хусусида.

Кеча душманларғаким
ноламдин уйқу келмади,
Ранжамен мундин доғиким,
бўлмади бедор дўст.

«Ранжамен» — азобдаман,
изтиробдаман.
«Доғиким» — тағинким,
янаким.

Модомики, лирик қаҳрамон ўзининг эътиқод даражасидан келиб чиққан ҳолда буюк дардлар соҳиби экан, унинг душманлари, яъни бундай эътиқоддан, бундай маънавиятдан йироқ одамлар қаттиқ ғафлатдадирлар. Шоир муболағасини кўрингки, ҳатто ана шу ғофиллар ҳам лирик қаҳрамон фарёдидан безовталанадилар, ухлай олмайдилар. Дўстлар эса шу қадар бефарқ бўлиб қолганларки, «Мен»нинг ноласи уларнинг ҳатто уйқусиниям бузмайди.

Шоирнинг байтларида лирик қаҳрамоннинг дўст танлашда қаттиқ адашувларидан ўкинчи ҳам зимдан кўзга ташланади. Бу дўстлар бир вақтлари қаҳрамон ўз бошидан яхши кунларни кечираётган вақтида дўст тутинганлар, эндиликда — унинг бошига дард тушиб, улар ҳолатга етгач руҳан унинг душманлари томонига ўтиб, ўша душманларнинг раъйига қараган ҳолда ўзларини душманларга ўхшатиб тутадилар. Улар, албатта, буни ўз қўрқоқликларидан қиладилар. Бу фожеали аҳволнинг даҳшати шу даражадаки, лирик қаҳрамоннинг душманлари, табиийки, унинг тарафига ўтмаслар ҳам, кўнгил учун, одамгарчилик юзасидан ўзларини «дўстваш», яъни дўстларга ўхшатиб тутадилар.

Бундай аҳволда ўзларини сиртдан «дўстваш» тутаётган душманларнинг ичдан, пинҳона кулишлари табиий бир ҳолдир. Чунки «Мен» кўп дўст топди ва улар дастидан яна ҳам кўпроқ жафо чекди.

Кулса душман айб эмаским,
кўрмадим оз ҳам жафо,
Гарчи қозғондим қилиб
жоним фидо бисёр дўст.

Шу қадар оқибатсизликлардан сўнг шоир бунинг сабабини излайди. Нега шундай? Поэтик таҳлил шуни кўрсатадики, борлиқнинг тузилишида ўзи вафосизлик бор. Оламнинг айланишида, заминнинг чарх уришида, Ернинг ўзи ва қуёш атрофида айланишида бир-бири билан муштарак бўлган бахт ва кулфат мавжуд. Бу кулфат ўтаётган вақтдир. Вақтнинг ўтишида, бунинг оқибатида одамнинг умри тугамагида шоир фалакнинг улуғ бир вафосизлигини кўради. Модомики, инсон мана шу бевафо фалакдан нур эмиб, ҳаво олиб яшар экан, шу нур, шу ҳавонинг таъсиротида етилган неъматлардан тановул қилиб вояга етган экан, у ҳам вафосизликка маҳкум, демоқчи бўлади шоир.

Чархнинг меҳрига мағрур
ўлмағилким, ғадри бор,
Ҳаргиз ўлмас кимсага ул
душмани ғаддор дўст.

«Меҳр» — «қуёш» дегани...

Юқоридаги байтдан кейингина Алишер Навоий дўстликнинг илоҳий томонига эътибор беради ва эътиборимизни қаратади. Хўш, деб фикрлаймиз навбатдаги байтни ўқиганда, инсоний дўстлик мана шундай нуқсонли экан, бу дарднинг давоси қаерда? Шоир улуғ бир Нуфуз истайди, у шундай бўлмаги керакки, инсонлар ўртасидаги иллатли дўстликни бартараф қилиб турсин, қуёш ўз тасарруфидаги сайёраларни ўзига жалб қилиб тургани каби, бутун оламни, шу жумладан, бутун инсониятни парокандаликдан асраб, ўзи ва ўзи Воситачилигида, бир-бирига жипслаб яшасин. Шоир бундай Нуфузни Соқий деб билади. «Соқий» сўзининг оддий, луғавий мазмуни «май қуювчи» дегани. Бироқ тасаввуф таълимоти таъсирида шаклланган мумтоз шеъриятимизда «соқий» сўзи бутун бир мазмунлар мажмуасини изҳор этадиган истилоҳдир. Булардан энг муҳими, Соқий дунё иллатларини унуттириб, инсонни илоҳга бошлайдиган раҳбар, халоскор мазмунидадирки, шунинг учун ҳам шоир дейди:

Соқиё, қил дўстлуқ, тут
бодаким, йўқтур ғами,
Бўлса олам душмани, ҳар
кимга сендек бор дўст.

Ана шундай Соқийни дўст деб билган одамлар гуруҳи бир-бирига ва соқийга итдек садоқатли ёр-дўст бўла оладилар. Бундай «ит»ларнинг ғавғоси вафосизликлар оқибатида ўлаёзган одамни ҳаётга қайтаради, ҳушёр торттиради.

Итларинг ғавғо қилур, гўё
Навоий ўлдиким,
Боши узра жамъ бўлиб,
афғон қилурлар ёр-дўст.

Алишер Навоийнинг нодўстлик даражасида қолиб кетган дўстлардан ҳасрати, албатта, ғазаллардаги «Мен»нинг, биз аксар шоирнинг шахси билан кенг кўрадиган инсоннинг ўз афзаллигини пеш қилиши эмас, балки инсонларни ўзаро муносабатда бир-бирига илоҳий бир холисликка муносиб бўлишга даъватидир. Инсон инсонга дўст бўлмай туриб, инсон Оллоҳга дўст бўлолмайди. Бир-биримиз билан дўст бўлишимиз худо билан дўстлашувнинг муборак машқидир.

Мақоламизни осмондаги юлдузлар ҳамжиҳатлиги ҳақидаги мушоҳададан бошлагандик. Инсонларнинг юраклари бир-бирини ана шу юлдузлардек бир-бирига тортиб яшасалар, бундай маънавий жозибадан башарият руҳининг осмони ҳамиша чарақлаб туражакдир. Навоий ғазалиётида комил дўстликдан сурур ва номукаммал дўстликдан ҳасрат юлдузлар жозибасидан ибрат олишга чақирувчи муқаддас даъватнома десак, хато қилмаган бўламиз.

Матназар АБДУЛҲАКИМ

Истилоҳлар

«ОНГ ОҚИМИ»

Адабиётшуносликка оид қўлланмаларда «ички монолог», «таъсирчан монолог», «ички диалог» каби терминларни кўп учратганмиз. Жумладан, «ички монолог»га берилган таърифларда бу термин муайян воқеа ё ташқи таъсирга асар қаҳрамони билдирган муносабатнинг яширин шакли, қаҳрамоннинг ўзига-ўзи мурожаат қилиб ё хаёлидан ўтказиб, бироқ овоз чиқармай айтган гаплари сифатида тавсифланади. «Ички монолог» воситасида ёзувчи қаҳрамонининг қалбида, руҳида кечган ўзгаришларни табиий кўрсатишга ҳаракат қилади. Реалистик проза намуналарида бу усул юксак даражада қўлланган мисоллар кўп.

«Онг оқими», гарчи айрим манбаларда қаҳрамон ички нутқининг бир тури деб қаралса-да, «ички монолог» эмас. Бадиий усул, тасвир воситаси ва адабий жанр сифатида «онг оқими» ғарб адабиётида XX аср бошларида кечган изланишлар жараёнида, мавжуд тасвир воситаларидан, усуллардан, хусусан «ички монолог» имкониятларидан қониқмаслик оқибатида ва фалсафа ҳамда психоаналитикадаги кашфиётлар таъсирида юзага келган. Унинг тадқиқига бағишланган кўплаб илмий китоблар, мақолаларда «онг оқими» XX аср прозасининг энг муҳим аспекти сифатида қаралади.

«Онг оқими» терминини америкалик машҳур психолог Вилям Жеймс муомалага олиб кирган. Олим «Психологиянинг илмий асослари» китобида шундай ёзади: «Онг доимо қандайдир ўз-ўзича яхлит, бўлакларга, қисмларга бўлинмаган бўлади. Руҳий ҳолатлар «занжири» ёки «қатори» каби иборалар бизга онг ҳақида тасаввур бермайди, чунки онгда боғланиш йўқ, у тинимсиз оқади. Онгга нисбатан «дарё» ёки «оқим» метафораларини қўллаш нисбатан табиий ва аниқ. Шу боис онг ҳақида гапирганда биз «онг оқими», «фикр оқими» ёки «субъектив ҳаёт оқими» терминларини қўллаймиз».

Тадқиқотларда «онг оқими» тушунчаси А. Бергсоннинг фалсафаси ва З. Фрейднинг «теран психологияси»га боғлаб тушунтирилади. Аслида ҳам модернчи адибларга бу олимларнинг таълимотлари кучли таъсир кўрсатган. Инсонга хос савқитабиийнинг (интуициянинг) мантиқ ва ақл билан адоқсиз курашини кўрсатиш, асар қаҳрамонини руҳшунос-табибдай тадқиқ-таҳлил қилиш, қаҳрамонга мижози, табиатига мос тилда гапириш имконини бериш ва бу жараёнга олдиндан кўзда тутилган бирор-бир фикр, ғоя, дунёқарашни тиқиштирмасликка уриниш ана шу таъсирларнинг натижаларидир. Шубҳасиз, «онг оқими» усули инсон шахсини янги томондан туриб тасвирлаш, кўрсатиш имконини берди ва бу ўз навбатида сўз санъат имкониятларини кенгайтирди.

Америкалик адабиётшунос М. Фридманнинг ёзишича, Фрейднинг кашфиёти туфайли «ўша ягона, ҳамма унсурларни ўз ичига олган абстракцияни (мавҳум тушунча, фикран тасаввур этиладиган) — инсон онгини кўз олдимизга келтириш мумкин бўлди. Пруст, Жойс ва Виржиния Вулф каби ёзувчилар онгнинг абстрациясини ифодалашда шахс ва жамиятдан саҳнага ўхшаш бир восита қаторида фойдаландилар». Дарҳақиқат, бу адиблар асарларида аниқ инсон характери, аниқ реал воқеаларни кўрмаймиз, аксинча, абстрактлаштирилган инсон онги манзараларига дуч келамиз. Моҳиятан, инсон бахти ва бахтсизлиги ташқи таъсирларда эмас, балки унинг ўзида — онгида, онг остида, деб билган ва шу соҳанинг фалсафий-бадиий тадқиқига эришган модернчи адиблар, гарчи хулосаларида инсон ҳақида ҳийла тушкун кайфиятни баён этишган бўлишса-да, сўз санъатида инқилоб қилишди. «Онг оқими» бунинг бир далили.

Ғарб адабиётшуносларининг бу терминга оид илмий ишларида кўпинча Пруст, Жойс, Виржиния Вулф, У. Фолкнер асарларига мурожаат қилинади. Айниқса, бу усулнинг классик намунаси сифатида деярли барча тадқиқотларда Жойснинг «Улисс» романи якунидаги асар қаҳрамони Мэрион Блумнинг сирли ўй-хаёллари таҳлил этилади. Қуйида ана шу ўй-хаёллар оқимидан бир кичик парча келтирамиз: «Ҳа чунки ҳеч қачон бундай бўлмаган у рўйхушлик берса каравотда нонушта қилишга бир жуфт тухум ўша вақтдан бери «Шаҳар тамғаси» меҳмонхонасидагидай ўзини касалга солиб ўшшайди тўра чоқлади ўзини кампиршо Райордэн хонимни деб ўйладики хоним уни алқайди у бўлса сариқ чақа ҳам бизга қолдирмади ҳамма маросимда руҳини унинг шод қилсин ўлгидай қурумсоқ эди-да қўрқарди тўрт пенса метил спиртига сарфлагани ва тинмай менга жаврарди ўзининг касали ҳақида яна сиёсат ҳақида яна зилзила ҳақида яна охирзамон ҳақида нима ҳали улгурамиз хушвақтлик қилишга...». Мана шу зайлда бирор-бир тиниш белгиларисиз узлуксиз давом этадиган Мэрион Блум нутқида ибораларнинг ғаройиб тарзда сирғалиб, сўзларнинг бири иккинчисига илашиб келиши ва бу матннинг уч босма тобоқ ҳажмида давом этиши Жойсдан ҳайратланарли иқтидор ва меҳнат талаб қилганини тасаввур қилиш мумкин. Унлаб саҳифаларга чўзилган Мэрионнинг «онг оқими» романнинг асосий фалсафий тамойили — одамдаги иллатлар, қусурларни адабиёт тажрибасида синалмаган, мутлақо янги йўсинда очиб беради. Бу эса ўз навбатида алоҳида олинган инсон онгида кечадиган драмани англаб етишда, инсонни бадиий идроклашда янги мезонлар юзага келганини кўрсатади.

Америкалик адабиётшунослар «онг оқими»нинг икки жиҳатини алоҳида уқтиришади: биринчидан, улар «онг оқими»ни адабий жанр сифатида қарашса, иккинчидан, адабий усул, тасвир, ифода воситаси, деб таърифлашади. Демак, «онг оқими» асар қаҳрамони ички, руҳий оламини ёритишда адабий усул сифатида қўлланиши ёки яхлит бир роман ана шу усулга қурилиши мумкин. «Онг оқими» романига У. Фолкнернинг «Шовқин ва ғазаб» асари классик мисол. Модернчи адиблар «онг оқими»дан қаҳрамоннинг ички дунёси, фикри, ҳис-ҳаяжонидан ташқари унинг онгостини, яъни инсон табиати ва руҳиятининг тил орқали етказиб бўлмайдиган томонларини ифодалаш йўлини топдилар. Биз шеърни достондан қандай фарқласак, ғарб адабиётшунослигида анъанавий ҳикоя қилиш йўсинига қурилган роман онг оқими романидан шундай фарқланади.

Анъанавий романни онг оқими романидан фарқлаганда ғарб адабиётшунослари фикрлаш тарзидаги бир-бирига зид икки хил шаклни назарда тутадилар: реалистик романда фикрлаш жараёни мунтазам кечса, онг оқими романида туш, босинқираш ёки хаёлот билан алмашинади. Демак, онг оқими романининг анъанавий романдан асосий фарқи ҳам тафаккурнинг, фикр қилишнинг муайян мақсадга, ғояга, дунёқарашга йўналтирилмаганидадир. Бундай асарлар муаллифлари асосий эътиборни субъективликни сақлашга қаратадилар. Бадиий ижоддаги бу туб ўзгаришнинг сабаблари бор, албатта. Онг оқими романи ёзувчига онг соҳасини тўла ёритиш, унинг ҳатто тил орқали ифодалаб бўлмайдиган қатламларига кириб бориш имконини берди. Фрейд, деб ёзади америкалик адабиётшунос Ф.Хоффман, онг ости қатламига нигоҳ ташлашнинг назарий асосларини яратди, бу билан онгости ва онгсизликни «адабиётнинг қонуний соҳаси»га айлантирди.

Аҳмад ОТАБОЙ

«БОБУРНОМА» УЧУН ИЛМИЙ «КАЛИТ»

Боши биринчи бетда

бирикма ҳолда («қийиқ кўзлук») фақат бир мартадан учрайди. Япон олими «Бобурнома»даги сўзларнинг турланиш-тусланиши ва турли бирикмаларда (масалан: «от бозори тарафидин», «от бўғзи», «от торти», «от солдим», «отланиб» каби) келишини ҳам эътибордан қочирмайди, уларнинг ҳар бирини белгилаб, сўзликда алоҳида-алоҳида қайд этади.

«Бобурнома» таркибидаги барча сўзлар бўйича япон олими тузган мукаммал сўзликнинг илмий-амалий аҳамиятини батафсил белгилашни тил тарихи мутахассисларига ҳавола қиламиз. Биз эса, бу ўринда унинг «Бобурнома» матни учун тўла маънода илмий «калит» — очқич эканлигини таъкидлаб, шу кунга қадар бизда бирор ижодкор мероси бўйича шу йўналишда мукаммал тадқиқот қилинмаганлигини айтишни лозим топамиз. Сўзлик XV-XVI асрлар ўзбек адабий тилининг ҳақиқий ҳолатини, лексик таркибини, халқ жонли сўзлашув тили билан ўзаро муносабатини, умуман, миллий тилимизнинг ички ривожланиш қонуниятларини ўрганишда, шунингдек, «Бобурнома» яратилган даврда форс ва араб сўзларининг муомаладаги ўрни, қўлланиш доирасини кузатишда, турли бирикмаларнинг шаклланиш тарихини, тарқалиш кўламини тиклашда муҳим, ишончли қўлланма вазифасини ўтайди, деб ҳисоблаймиз.

«Бобурнома»даги барча сўзларни беистисно қамраб, маълум тартибда қайд этувчи бу қисм миллий тилимизнинг тараққиёт босқичларини белгилашда ҳам, ўзбек насрининг хос хусусиятларини таҳлил этишда ҳам катта амалий аҳамият касб этади.

Профессор Эйжи Мано нашр эттирган иккинчи жилднинг бу ҳажман катта қисми бўйича айрим эътирозли ўринлар ҳам кўзга ташланади. Жумладан, сўзликда турли келишиклар билангина бирибиридан фарқланувчи сўз бирикмаларининг (масалан, «Ҳиндистондаги», «Ҳиндистондин», «Ҳиндистон тарафидин», «Ҳиндистон тарафига» каби), шунингдек, асли бир бўлиб, эҳтимол котиблар айби билан манбада турлича ёзилган сўзларни мустақил сўз сифатида (масалан: «Ҳиндистон» — «Ҳиндустон», «Ҳиндустон тарафи» каби) келтирилиши бизга ортиқча кўринади. Бундай ёндашув «Бобурнома»нинг ҳақиқий сўз бойлигини аниқ белгилашда ҳам чалкашликлар туғдиради. Булардан ташқари, «юз» ва «эллик» сўзларининг ҳар бири алоҳида-алоҳида ўз ўрнида қайд этилгани ҳолда сўзликдан «юз эллик», «юз элликча»... тарзида яна зикр этилишига (бундай мисоллар жуда кўп) қўшилиш қийин.

Тадқиқотнинг иккинчи қисми (361-443-саҳифалар) «Таснифланган кўрсаткичлар мажмуаси» деб номланган ва тўққиз фаслдан ташкил топган. Илова жилднинг бу қисми ҳақида мулоҳаза юритишдан олдин «Бобурнома»нинг бизда амалга оширилган нашрларида бу муҳим масалага етарли эътибор берилмаганлигини ачиниш билан таъкидлаш ўринли. Гап шундаки, «Бобурнома»нинг кўпчилик нашрларида кўрсаткичлар умуман йўқ. Энг мукаммал ҳисобланган 1960 йилги нашрда эса фақат икки кўрсаткич (киши исмлари ва жуғрофий номлар бўйича) берилган, холос. Бобуршунносликдаги шу аҳвол эътиборга олинса, япон олими ниҳоятда машаққатли меҳнатни талаб этувчи зарур ишни рўёбга чиқарганлиги равшан бўлади. Эйжи Мано «Бобурнома»нинг ўзи нашр этган танқидий матни асосида тўққиз йўналишда ўта синчковлик билан мукаммал кўрсаткичлар тузган. «Бобурнома»да зикр этилган тарихий шахслар исмлари ва жуғрофий жойлар номлари кўрсаткичлари бизда маълум даражада ишланган ва айрим нашрларимизга киритилган бўлса, япон олими тадқиқотидаги етти кўрсаткич биринчи бор тузилган бўлиб, тамомила янги мавзуларни ёритади. Бу кенг қамровли ва чин маънода қомусий «Бобурнома» нашрининг мазмун ва моҳиятига тўла мувофиқ тушишини таъкидлаш лозим: япон олими илмий доирага биринчи бор киритган бу кўрсаткичлар Бобур асарининг илмий, тарихий, ижтимоий, сиёсий, маданий ва адабий йўналишини тўлароқ идрок этишда, шубҳасиз, қимматли қўлланмалар қаторидан ўрин олади. Чиндан ҳам, «Бобурнома»да битилган «Қавмлар, қабилалар ва наслар» номларига ёки асарда зикр этилган ҳайвонлар ва ўсимликларга бағишланган кўрсаткичлар ўқувчилар учун катта қулайликлар туғдиради. Бобур асари ўзбек бадиий насрининг юксак намунаси сифатида ҳам катта адабий ва илмий қимматга эга. Япон олими тадқиқотида «Бобурнома»да учровчи бу тур халқ дурдоналарига махсус кўрсаткич тузилгани, шунингдек, асар саҳифаларида тилга олинган бадиий ва тарихий китоб-рисолалар номларига ҳам алоҳида фаслча очилгани қувонарлидир.

Эйжи Мано тадқиқотидаги яна бир янгича ёндашувни қайд этиш лозим. Гап «Бобурнома» таркибидаги шеърий намуналар кўрсаткичи ҳақида бормоқда. Табиатан иқтидорли шоир бўлиб, девон тузиш даражасига кўтарилган Бобур ўз насрий асари давомида Шарқнинг йирик ижодкорлари меросидан кўплаб байт, рубоий ва маснавий парчаларини келтиради, тегишли шарҳ-изоҳлар билан ўз ижодий тажрибасидан намуналар битади. Япон олими ана шу намуналарнинг ҳар бир мисрасини (бош ҳарфига кўра) ўз кўрсаткичида алоҳида-алоҳида қайд этади. Маълум бўладики, «Бобурнома» таркибида ўзбек ва форс тилларида битилган 308 мисра мавжуд экан. Кўрсаткичлар юзасидан бу каби ижобий фикрлар қаторида айрим танқидий мулоҳаза ва эътирозлар ҳам билдириш мумкин. Жумладан, «Истилоҳлар» кўрсаткичидаги кўплаб сўз-бирикмаларни (масалан, «ариқ суйи», 407-саҳифа, «чоғир кайфияти», 413-саҳифа...) атамалар гуруҳига киритиш қийин. «Бобурнома»да учровчи китоб ва рисолаларга бағишланган кўрсаткичда эса «таржима» сўзини асар номи сифатида қайд этилишига қўшилмаймиз. Асарда бу сўз барча ўринларда ўз луғавий маъносида келган.

Таъкидлаб айтиш кераки, бу каби камчиликлар япон профессори Эйжи Мано тадқиқотининг катта илмий ва амалий аҳамиятини заррача камситмайди — олим ўзи аввал нашр этган «Бобурнома» танқидий матни учун тўла маънода илмий «калит» — очқич яратиш вазифасини аъло даражада бажара олган.

Абдурашид
АБДУҒАФУРОВ,
филология фанлари
доктори,
профессор

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси уюшма аъзоси, адиба Дилбар Саидовага онаси **Мамлакат БАҲРИДДИНОВА** вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этадилар.

Рамз БОБОЖОН,
Ўзбекистон халқ шоири

МЕНИНГ МАҲАЛЛАМ

Жигарим Абдуфаттоҳга

Менинг ватаним, бу — менинг маҳаллам,
Онамдан бешикда эшитган аллам,
Йигитлик тонгида янграган яллам,
Кўз очиб кўрганим , ишончли қалъам —
Менинг маҳаллам, бу, менинг маҳаллам!

Қани, сиз, азизлар, маҳалладошлар,
Хотин-халаж, эркак, кексаю ёшлар,
Менинг келажагим, эй қалам қошлар!..
Дўстлик қўрғонига отмангиз тошлар,
Менинг маҳаллам, бу, менинг маҳаллам!

Ватан остонаси маҳалла-кўйдан,
Саъйи саховати тўёна, тўйдан,
Боғлардан таралган уфори бўйдан,
Файзу фароғатли меҳмондўст уйдан...
Менинг маҳаллам, бу, менинг маҳаллам

Тонготар интиқиб эшик очаман,
Ёмондан ўзимни олиб қочаман,
Яхшига меҳримни қувнаб сочаман,
Кимгадир амаки, кимга поччаман,
Менинг маҳаллам, бу, менинг маҳаллам!

Менинг маҳалламни кўрмаган борми,
Орзу қилиб, хаёл сурмаган борми,
Соя-салқинида юрмаган борми,
Ёқиб қолса, бир уй қурмаган борми?
Менинг маҳаллам, бу, менинг маҳаллам!

МАНЗАРА

Нурни ҳовучлагим келади баъзан
Болалигим тутган кезлари...
Дарахтлардан пирпирар хазон,
Ҳақиқ юзлари...

Шамол эсар тўзғитиб тўзон,
Киприкларда чанг...
Йўл-йўлакай учади мезон
Сувлар маллаauthor...

Турналар арғимчоқ солиб ўтади,
Булбул қанот қоқар жанубга.
Юмрон ерни қазлаб, тупроқ ютади,
Таажжуб! Ўзини олади тубга...

Далалардан қайтади карвон,
Ортиб-ортиб мўл-кўл ҳосилни.
Тоғ бошида қолган муз ҳайрон
Англай олмай ушбу фаслни...

Куз десанг, эй кўнгил, боғларда гул кўп —
Сариқ, қизил, оқ....
Гулхан даврасида ёш-яланг тўп-тўп,
Муҳаббат уйғоқ.

НАЙЛАЙ

Мунофиқ юзланса, ғафлат босмасин!
Алданма, азизим! Қалтис, бу, синоқ...
Кўкка кўтаргандай сени осмасин!
Мабодо осганда кимгадир сиртмоқ?!
Кимгадир пошнангдан тўкилган тупроқ?!

Мунофиқ алдаса, алданма, жоним!
Менинг алданганим етмасми ўзи?
Ким билсин, ҳозир ҳам, балки, меҳмоним?
Наҳотки, татиса саховат тузи?!
Наҳотки, чидаса одамнинг юзи?!

«Одам бўлиш қийин!», деганда биров,
Биров деган эди: «Баримиз дўст-ёр!»
Бошқа биров эса, деганда: «Ёв!»
Ҳайратга тушганим хотирамда бор,
Найлай! Энди иқрорман, иқрор!..

Гулчеҳра НУР

ШЕЪР СИЙЛАГАН КУН

Чақмоқдай шиддат-ла келиб кетдингиз,
Кўксимга кўк байроқ илиб кетдингиз,
Мени мажнуншиор қилиб кетдингиз,
Туғёнли кунларим.

Бўлиб қолдингиз-ку юрагимда ишқ,
Ҳаётимда маъно, тилимда қўшиқ,
Гар бўлсам, биргина сизга мен ошиқ,
Армонли кунларим.

Хаёлимдан сира қўймаслигим бор,
Қайтарсиз, барибир тўймаслигим бор,
Сизни суймасларни суймаслигим бор,
Достонли кунларим,
Армонли кунларим,
Туғёнли кунларим...

***

О, у фасл — ҳаётингнинг тожли дамлари:
Муҳаббатга жориялик, унга бекалик,
Қувғин бўлиб юракларнинг кўсту камлари,
Сенга насиб афсонавий шодлик, эркалик.

Гўё энди туғилгандай туярсан ўзни,
Гўё олам сен мисоли ўн саккиз ёшли.
Бахт қўлида турган каби ҳаётинг изми,
Йўлинг ёруғ, қаддинг баланд, умринг қуёшли...

Кейин эса... баҳор қайтар, эвоҳ, қайтмас ул.
О, у фасл — ширин тушлар, фирдавсларга хос...
Қолган умр — у фаслнинг ёди-ла машғул,
Қолган умр — унинг хира шуъласи, холос...

***

Мен сизга ёқардим, эшитмасданоқ
Айтар сўзларингиз бажара берсам,
Кўнглимда не шаҳар, не овул, не боғ,
Хоҳиш-майлингизга ижара берсам...

Мен сизга ёқардим, юрсам мабодо
Елдан ҳам беовоз, майсадан ҳам паст.
Мадҳия-раъйингиз бўлиб муддао,
Сарказ кимсаларга тикласам қафас...

Мен сизга ёқардим, алмаштирсам гар
Чаққон елпатакка ҳайронангизни.
Бадбўй кўчангизни билсам муаттар,
Қаср деб кўрсатсам вайронангизни...

Шунда бўлар эди йўлларим текис,
Фароғат — харидор, омадлар — жазман...
Эвоҳки, эвоҳки, эвоҳ, уқувсиз —
Мен сизга ёқишни эплай олмасман...

***

Биз томонда баҳорлар қисқа,
Ёз кунлари узундан-узун.
Етишсин, деб ҳар кимса ризққа,
Тонг ҳам зумда очади кўзин.

Тингла, юрак, теграңгда тўп-тўп
Хониш қилар майна-ю қумри.
Юзинг босиб, майсаларни ўп,
Ахир қисқа баҳорлар умри...

***

Даст кўтарди андуҳлар юкин,
Ғам тошлари кўксимда кукун,
Пардай енгил тортдим ногоҳда, —
Бугун мени шеър сийлаган кун.

Худбин, кибор ёвларим йўқдир,
Бор бўлса ҳам довларим йўқдир,
Қуёш билан эркалар тақдир, —
Бугун мени шеър сийлаган кун.

Берган бўлсин кимлар қанча ранж,
Тутмоққа шай юрак жону ганж,
Бўлгим келар ҳаммага юпанч, —
Бугун мени шеър сийлаган кун.

Ойна мендан гул чеҳра излар,
Сочлар тўзғин, пойма-пой сўзлар,
Юзим ҳорғин, киртайган кўзлар, —
Бугун мени шеър сийлаган кун.

ҚОРАҚУМДА ЁНГАН ГУЛХАН

Шойим БЎТАЕВ

Қадим Хоразм воҳасига илк бор қадам қўйган ҳар қандай киши аввало уч нарсани — Хива шаҳридаги қадим обидаларни, Амударёни кейин эса... Қорақум саҳросини, албатта, кўриши, зиёрат қилиши лозим экан.

Хоразмда бир удум бор.

Бирор эшик, дарвоза оғзида ўз-ўзингизча бўлсин-да, ҳардамхаёллик-ла бўлсин-да, бир зум тўхтаб қолганингизни хонадон соҳиблари пайқашса, дарҳол ичкаридан бир даста нон кўтариб чиқишади. Ва кўнгилни гавҳар сўзлар-ла манзират қилишади:

— Насиба олинг, ёшулли...

Айтинг, айтинг: сизнинг номингизни, кимлигингизни сўраб ҳам ўтирмай насиба олишга ундаган халқ қалбида қандай улкан ва тиниқ дарёлар оқиб ётибдийкин?!

Хивада, Калта Минор қаршисида ҳайратдан лол қотиб турардим. Хаёлимни ҳамроҳим — Хоразмда буюк ўтмишдошларининг савобли, хайрли ишларини изчил давом эттираётган таниқли ёзувчи Эркин Самандарнинг овози бўлди:

— Буни Муҳаммад Аминхон қурдирган. Қаранг-а, у баланд бир минора қурдириб, ўшанинг тепасига чиқиб Бухорони кўрмоқчи бўлган экан. Қурилиш бошланган. Уста йигитни шоҳнинг қизи яхши кўриб қолибди. Бу кўпчиликка аён бўлибди. Шунда «минора қуриб битказилса, шоҳ устани қатл қилдирармиш» деган гап тарқалибди. Бу уста йигитнинг ҳам қулоғига етиб борибди ва у ўзига қанот ясаб, учиб кетибди. Шушу минора битмай, чала қолибди. Калта Минора номини олибди.

Бу бир ривоят. Унинг замирида қанчалик ҳақиқат борлиги ноаён. Аммо, устанинг ўзига қанот ясаб учиб кетганлиги бари-бир мароқли: агар, болалик тасаввуримизни ишга солсак, бунда ниятига етолмай пастда лолу ҳайрон қолган шоҳни-ю, осмонда булутларга ёндош учиб кетаётган устани кўрамиз. Бу ривоятда халқнинг орзу-умидлари мужассамлашганига ҳам гувоҳ бўламиз; бунда касб-ҳунарнинг ҳар қандай оламгирликдан устун қўйилишини англаймиз. Зеро, ҳазрат Алишер Навоий ҳам «Насойимул муҳаббат»да демишлар: «Ҳар ойина (косиб Оллоҳнинг дўсти) мазмуни била кибори машойих баъзи санъатларга иштиғол қилиб турлар».

— Агар шоҳнинг ёнида бирор бамаънироқ вазири бўлганида эди, — дея қўшимча қилдилар Эркин ака бироз маъюслик билан. — Шоҳга агар Бухорони кўрмоқчи бўлсангиз, ислом дини маркази ҳисобланмиш улуғ диёр олимларининг ёзган китобларини ўқинг, шунда Сизга минора устидан туриб томоша қилгандан кўра кўпроқ нарсалар аниқравшан кўринади, дея маслаҳат берган бўлармиди?

Шаҳарларнинг ҳам одамларники сингари зоҳир ва ботин қиёфалари бўлади. Кишиларнинг ташқи кўринишлари, айниқса, илк марта кўзга ташланганда ҳали маъно-моҳиятидан ҳеч вақони англатмаганидек; шаҳарларни, айниқса Бухоро ва Хива сингари шаҳарларни шунчаки томошалаш, ўтмиш обидаларига шунчаки ағрайиб қараш ҳам ҳали ҳеч нарсани билдирмайди.

Аксинча бўлса-чи?

Уларнинг ботин қиёфаларига назар солсак-чи?

Ҳар ғиштда, ҳар бўлак тошда мозий сас-садоларни жимгина сукутда, сукутда жимгина тинглаймиз: замонлар силсиласини бир мунавварлик секин-аста кўз олдимизга келтириб қўяди. Ўтмиш аталмиш Қуёшдан мўл-кўл шуълалар тўкилади, тўкилаверади: кунларимизни, ойларимизни чароғон этади. Қаерлардадир, балки қалбимизнинг узоқ ва узоқларида отлар дупурини илғаймиз, улуғлар сиймосига дош беролмай энтикамиз; бари-бари узоқ ва узоқларда, бари-бари жуда яқин, жудаям яқин.

Хивада юрганингизда ўзингизни вақт машинасига ўтириб, ўтмишга бориб қолгандай ҳис этасиз.

— Бу ерда тунда, айниқса, тўлин ой чиқиб турганда сайр этиш мароқли, — дейди Огаҳий номидаги Хоразм вилояти театрининг директори, драматург ва шоир Комил Аваз. — Тош ётқизилган кўчаларда ҳар оёқ босганингизда бутун шаҳар ларзага келгандай туюлади. Оёқ товушларингиз ўзингизга нотанишдай. Елкангиздан улкан бир салобат босиб турганлигини ҳар сония ҳис этасиз.

Ой сутдай тошади, долғаланади, шуълаларини ҳовуч-ҳовуч тўкади.

Қайноқ нурлар тош майдонларда чарсиллайчарсиллай синади.

Майин нурлар улкан мақбаралар, миноралар бағрига сингади.

Хива ойдай тошади, Хива нурланади, Хива ойдай шуъла сочади.

Ва бирдан англайман:

Мен узоқ яшадим —
жудаям узоқ
тепамда қоронғи осмон
остимда қоронғи замин
Фурсат ўрамини фарқламай сира
макон ўрамини фарқламай сира —
яшайвердим мен.
Билмасдан надир дўст
надир қаёшим
қотган қонларимдан
минг битта тирноғим тўкилди —
Заққум дарахтининг томирларидай.
Уваланган сочларим — заъфарон япроқ.
Етти рангнинг хотираси ўчиб кетди қорачўғимдан.
Етти рангнинг ҳиди хотир кўзгусидан ўчдилар бир-бир.
Ҳид ёди...
Дунё рангсиз қолди
туссиз тусда товланди дунё —
яшайвердим мен.
Юрагимнинг эрки —
чўл бодининг сарсари саргардонлигида
Энг қоронғу кунжида... кетди!
Юрагимнинг севгиси —
ажиб савту садо... кетаверди!
Эрку севгим тобутининг ёриқларидан —
увлаб-увлаб термулади ой.
Хива - ҳаяжонга йўғрилган маъво.
Хива — туйғулар шаҳри.

Хивада илк даъфа кезаётган киши кўнглидан ой нурида товланаётган ранглар каби турфа туйғулар кечаркан. Улкан тарихий ёдгорликлар теварак-атрофига сочилган ҳовлиларнинг дарвозаларидан чиққан одамларнинг юз-кўзларида ҳамиша интиҳосиз ғурур, ифтихор шуълалари барқ уриб турадн.

Хива ўзи бир дунё.

Хива — мўъжиза.

Дунё кўз ўнгингизда ана шундай мўъжиза шаклида эврила бориб ташлаган одимингиз остидаги замин залворини, муқаддас руҳини ҳис этиб турсангиз, бу туйғу-ла шунчалик қадрдонлашасизки, беихтиёр юрт меҳрини, Ватан қадрини, аждодлар ёдининг табарруклигини англайсиз.

Дарвоқе...

«Лафзи одам араб тили турур, — деб ёзади Абулғозий Баҳодирхон «Шажараи турк»да. — Ернинг қиртишини (яъни, устки қисмини) одим дер. Азроил турфоқни ернинг ичидан олмади, тақи қиртишиндан олиб эрди, анинг учун Одам тедилар, лақаби Сафийоллоҳ турур».

Тупроқ — тақдир.

Тупроқ — Ватан.

Хивада одамлар заминга мусти мустаҳкам қадалган томирларини қаёққача етганини шундоққина кўриб-билиб яшашади. Бир девор нарида асрлар силсиласидан сўйлагувчи қадимий шаҳар, бу ёқда бу силсиланинг минглаб занжирларидаги сўнгги халққа бўлиб турганлар.

Шу боис, айниқса, тун чоғларида ана шу ҳовлилардаги катта-ю кичик бир девор наридаги шаҳарга беихтиёр талпиниб, қулоқларини ўша ёққа тикиб ётишади: зора-зора таниш-таниш қадам товушларини эшитиб қолсам, зора-зора таниш-таниш оҳангларни илғасам дея илҳақ бўлишади.

Аммо, буюк боболар ўз хилхоналарида абадий ором оғушида. Чамаси, улар беҳуда адоватлар туфайли чопишлару урушлардан, зар либосларда тош кўчаларни тўлдириб савлат тўкиб юришлардан ҳам кўра муҳимроқ нарсалар ҳақида ўй суриб кетишганга ўхшашади.

Нега ўй суришмасин?

Бу қалъа ичинда ва ташинда не-не ёвқурларнинг, бўйсунмасларнинг бошлари танларидан жудо этилмади? Ўғил отани, ака укани мувaққат бир маснад учун не-не куйларга солмади? Тахти равонларни ҳам, шаҳарларниям аллақачонлар тарк этиб кетишган тиниб-тинчимаслар, оламгирлик дағдағасидагилар, томирлари бир-бирларига пайваст бўла туриб ўз ришталарига тиғ санчганлар тақдир тақозоси-ла қайта пайдо қилиб бўшаб қолган тош кўчаларга қўйиб юборилса не бўларди? Улар ўз жоҳилликлари-ю разолатлари, тахт эгаси бўла туриб тариқдай ҳимматли бўлолмаганлари учун хун-хун йиғлармидилар?

Қозиси муттаҳам уламоси тамагир, мансабдори ришвагир, фуқароси нотавон, шоири иккиюзламачи бўлгани учун надоматлар чекишармиди? Маърифат соҳиблари, азиз-авлиёлар, аҳли китоб хору зор; тужжору солиқчиси, миршабу қозиси, ҳокиму вузароси яктан бўлиб мамлакатни неча бор сотганликлари, аҳли раиятни тинимсиз талаганликлари учун афсуслар чекишармиди? Ёинки кўнгилчан Арабмуҳаммадхоннинг кўзларига ўғиллари боз мил тортармидилар, ёинки бетимсол Абдулғози Баҳодирхон туққанлари дастидан боз бегона остоналар ортида сарғайиб, саргардон кезармиди?

Кечмиш — сабоқ.

Кечмиш — томиримизда оқиб ётган қон.

Биз уни ҳеч вақт унутмаймиз.

Шерғозихон мадрасасидаги туркман халқининг буюк шоири Маҳтумқули, қорақалпоқ шоири Ажиниёзлар умргузаронлик қилишган ҳужралари ҳам кўнгилда ажиб ҳис-туйғулар уйғотади. Тору танг ҳужралар деворларини бармоқларингиз билан оҳиста-оҳиста пайпаслайсиз; бунда Сиз кўнгиллари ишқу туғёнларга тўлиқ шоирларнинг ўтли нигоҳлари изларини топишга уринасиз.

Қайда?

Деворлар оқланган, ўтли кўзларнинг изларигина эмас, ўзлари-да тупроққа дўнган. Бироқ, тор ҳужраларда ёнган кўнгиллардан туташган ўтлар ўзга юракларни-да, ёқиб, кенг масканларда ҳамон-ҳамон ловулламоқда.

Хивада Маҳтумқулига ҳайкал қўйилди.

Бу, ўзбек ва туркман халқларининг шоирга бўлган буюк эҳтиромларининг белгиси сифатида қад кўтарди.

Бу ҳайкал қони қонига, жони жонига, замини заминига туташ икки халқнинг азалий бирлиги, ажралмаслиги рамзи бўлиб, шоир тимсолида кўринди.

Уз сўзида бутун, эътиқодида собит шоирнинг қалб булоғидан ушбу сатрлар қайта-қайта қуйилаётгандай:

Доно бўлсанг, мискинларни унутма,
Афзал бўлсанг, номардларга бош тутма.
Эрк истасанг, гўзал достонинг сотма,
Элингга бахш айлаб ўтгил, Фироғий!

Огаҳий боғининг ўртасига қурилган шоир уймузейи бир гулшан маскан бўлибди.

— У вақтларда Эркин ака обкомнинг мафкура котиби эдилар, — деди Огаҳий жамоа хўжалиги раиси Отаназар Пирназаров Эркин Самандарга айтаверайми дегандек қия қараб қўйиб, шу тариқа ўзининг қандайдир гуноҳини очиб қўйишдан қўрқаётгандек бироз қизариб. — Пахта сиёсати қаттиқ эди, Эркин ака Огаҳий тути борлигини билиб қолиб, келдилар. Тутни авайлаб-асранглар, шоирдан қолган бу ёдгорликни кўпайтирамиз, музей қиламиз, боғ яратамиз, дедилар. Индамадим. Эртаси куни бу таклифни райкомнинг биринчи котибига етказувдим, у жаҳл қилди, райкомда мен хўжайинми, Эркин Самандарми, тутни қўпориб ташлаб, пахта экаверинглар, йўл бўйларида кекса тутлар кўп, бирортасига «Бу Огаҳий тути, фалон йили экkан» деб ёзилган тахтача осиб қўйинглар, ким билиб ўтирибди, деди кескин қилиб. Район хўжайинининг сўзини икки қилиб буладими? Аммо, кўнглим идеология котибининг таклифини жон-жон деб қувватлаб турарди. Шу орада Эркин ака обкомнинг ўша пайтдаги биринчи котиби Мирқосимов билан келдилару, ҳамма масала ўз-ўзидан, осонликча ҳал бўлди, район хўжайиниям индолмай қолди. Музейни ҳашар йўли билан қурдик. Ҳашарда вилоятнинг биринчи котибиям пастдан пахсакашларга лой отиб турди. Юрт ўз шоирини яхши кўраркан: етти яшардан етмиш яшаргача бир тану бир жон бўлиб боғни барпо этишга қатнашдилар. Огаҳий ва Муниснинг қабрларини топдик. Қаровсизликдан бу қабрлар ҳам чўкиб ётган экан. Иккаласининг тобутларини ёнма-ён қўйиб, мақбара қурдирдик. Ҳали қабристондаям қиладиган ишлар кўп.

Биз Огаҳий ва Муниснинг қабрларини зиёрат қилдик. Кўнглимиз равшан бўлди. Қаро тупроқда шоҳу гадо, мискину такаббур, Қоруну қашшоқ, паҳлавону мажруҳ — бари бирдек, қаро тупроқда уларнинг ажрими билинмас. Лекин, шу заминдан яралмиш вужуд кўксидаги қуёшдан таралган қуюқ шуълалар, мунавварлик узоқ-узоқ кентларга етгани, қоронғи пучмоқларни ёриттани фикримиздан ўтди.

Сўз мангудир.

Абадият тоғлари кунфаякун бўлиб, замин тўзонга дўнса-да, сўз яшаяжак ва заминини-да, тоғларини-да такрор барпо этажак, такрор яратажак.

Қорақумда қум барханлари оралаб икков-икков кетдик.

Саҳронинг ҳар хил хуш исли ўт-ўланлари қоплаб ётган тепачаларни барханлар деб аташгаям тил бормайди.

Узимча сифатлардим: муаттар тепачалар.

Комил Аваз саҳро сирларидан, ўт-ўланлар табиатидан хабардор экан, баъзиларини айтиб берди.

— Кўряпсизми, барханлар бир-бирларига худди ака-укалардек ўхшаб кетишади, — деди у теварак-атрофдаги муаттар тепачаларга ишора қилиб. — Шунинг учун сал ичкариладингми, саҳрода йўлни адаштиришинг, бир жойда айланаверишинг, йўқолиб қолишинг ҳеч гапмас. Шундай маҳалда энг аввало совуққон бўлиш керак. Бир бошда бир ўлим, ҳамиша бор гап. Мана, ҳар қадамда саксовуллар учрайди-а?! Саксовуллар шимол томонга ҳамиша бироз эгилиб ўсади...

Комил Аваз яна бошқа белгилар ҳақида сўзлай кетди. Бироқ менинг қулоғимга гап кирмас, адашсанг шундай жойда адашгин-да, дея саҳронинг беқиёслигига мафтун бўлган эдим.

Хоразмда:

Ўти мастнинг ўзи маст,
Ўзи пастнинг ўзи нокас,
деган гап бор экан.

Ана шу гапга амал қилиб Қорақумда гулхан ёқдик. Гулханга ҳар ёқдан саксовуллар келтириб ташладик.

Даврадошимиз, оқин Ораз Қилич Тоғановнинг туркманча қўшиғи хаёлимизни қум барханлари оша узоқ-узоқларга олиб кетди. Бир тан, бир жон ҳисобланмиш туркий халқларнинг тарихий фожеалари, соддаликлари — бировларнинг гиж-гижлаганликларига учиб, бир-бирларига ҳаттоки қилич кўтарганликларининг манзаралари бир-бир кўз ўнгимиздан ўтди. Ораз Қилич шу замин усти, бепоён осмон ости, тинчлик туфайли яйрашини, гуллаб-яшнашини, тиниқлашишини куйларди. Оҳанглар гулдай нафис, сўзлар ханжардай кескир... Ораз Қиличнинг бутун вужуди фақат товушга айланиб бораётгандай эди.

Даврадошлар: Аваз Утар боғини ташкил этганларидан бири, раҳматли Шавкат Бобожоновнинг ўғли Санжар, укаси Баҳодир Бобожонов, Қадамбой... ҳаммамиз сукутда эдик. Қўшиқ тугагач, Қадамбойнинг сўзларига қулоқ тутдик.

Бу сўзлар ҳам қўшиқдан кам эмасди. Азбаройи, бу сўзларнинг ўзиям бир қўшиқ эди. Қадамбой айтди: барханни чая дерканлар. Чаянинг ҳар тури бўларкан. Қадамбой айтди:

чаяларда ҳар турли ўсимликлар ўсаркан. Чақиш, сўзан. Сўзаннинг тиканли, тикансизи бўларкан. Сазақнинг қора, кўки бўларкан.

Қадамбой айтди: сигир қуйруқ, буржоқ, корачали, оқчали, салин, қумкади, қумарпа, қорамиқ, гувул... жуда кўп экан!

Қадамбой айтди: илгарилари бу ерда ўсадиган ўсимликлардан ҳар хил дорилар, ҳар хил бўёқлар олинишини яхши билишган экан. Ўша бўёқлар асрлар давомида ҳам ҳеч хира тортмас экан.

Қадамбойнинг ҳикоялари бир китоб эди.

Шундан сўнг бошқа мавзуларда сўз кетди. Ҳаммасиям маънавиятга, халқнинг ҳозирги турмушига бориб тақалади.

Санжар гулханга бот-бот саксовул келтириб ташлар, у гуриллаб ёнарди...

УМРБОҚИЙ ҚЎШИҚЛАР ИЖРОЧИСИ

Берта ДОВИДОВА — 75 ёшда

Таниқли хонанда, Ўзбекистон халқ артисти Берта Довидованинг исми ва у куйлаган қўшиқлар санъат шайдоларининг қалбида бир умрга муҳрланиб қолган, десак муболаға бўлмас.

Онахон 1922 йилда Марғилоннинг Баҳрин маҳалласида, деҳқон оиласида таваллуд топган. Отаси Довуд ака серфарзанд, болаларига ниҳоятда меҳрибон инсон эди. Йўлдош Охунбобоев бу оилага қадрдон дўст бўлгани боис республикада биринчи бор Ёзёвон туманида яҳудийлар жамоа хўжалиги ташкил қилиб, Довуд акани раис этиб сайлаганини кекса авлод вакиллари яхши эслашсалар керак...

Довуд аканинг 8 ўғли ва яккаю ягона қизи бор эди. Бертахон гўдаклигиданоқ Худо берган ширали, бетакрор овозга эга эди. Мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ ўзбек қўшиқларини ва яллаларини қойиллатиб ижро этарди. Кейинчалик тақдир тақозосига кўра Довуд ака оиласи билан Тошкентга кўчиб келди. Бертахон 1938 йили пойтахтдаги Охунбобоев номидаги тиббиёт техникумини имтиёзли тамомлаб, 3-туғруқхонага ҳамшира бўлиб ишга кирди. Уруш йиллари эса ҳарбий госпиталга хизматга олинди.

— Ўзим тиббиёт ҳамширасиман-у, фикри-ёдим қўшиқ айтишда эди, — деб эслайди онахон ўтмишни. — Отамга, ака-укаларимга билдирмай, ҳаваскорлик тўгарагига қатнашиб турардим. Санъатга ихлосим, ҳавасим вужудимга она сути билан сингган бўлса керак. Ҳамширалик фаолиятимда сеҳрли қўшиқлар менга ҳар томонлама қўл келарди. Госпиталимизга деярли ҳар куни фронтдан оғир ярадорларни келтиришарди. Бирининг қўли, бирининг оёғи йўқ. Ярадорларнинг дард-фиғонларига дори-дармонлардан ташқари қўшиқ билан ҳам малҳам қўйишга тўғри келарди.

Бир куни ўнг қўлидан ажраган ярадор ўзбек йигитининг каравотига ўтириб, қўшиқ хиргойи қилиб турган эдим, кутилмаганда орқа томондан:

— Эй, Довуд аканинг қизи, қўшиқ айтишни ҳам билар экансан-да, қойил қилдинг, — деган овоз эшитилди.

Ўгирилиб қарасам, қаршимда отамнинг қалин дўсти Йўлдош Охунбобоев билан госпиталимиз бош ҳакими турибди. Нима дейишимни билмай эсанкираб қолдим. Жонимга Йўлдош отанинг ўзи оро кирди. У киши бошлиғимизга қараб шундай дедилар:

— Ўртоқ бош доктор, бугундан бошлаб бу қизимизга жавоб берасиз, мен уни ўзим билан олиб кетаман, бошқа ишга жойлаштириб қўяман.

— Хўп бўлади, — деди бош ҳакимимиз.

Йўлдош ота мени Ўзбекистон Радио қўмитасига олиб бордилар. Қўмита раҳбарига таништиргач, алоҳида тайинладилар:

— Ўртоқ бошлиқ! Мен сизга росмана булбулигўё қизни олиб келдим. Уни ишга қабул қилсангиз, асло афсусланмайсиз...

Шундай қилиб, мен тиббиёт ҳамширасидан санъаткорга айландим. Мана, шунга ҳам 53 йил бўлибди. Санъат менга иззат-икром, обрў-эътибор келтирди. 1964 йилда Ўзбекистон халқ артисти деган унвонга сазовор бўлдим. Қўшиқ айтиш сир-асрорларини эринмай ўрганиб, камолга етдим. Қанчадан-қанча ажойиб устозлар кўрдим. Ўзим ҳам кўплаб истеъдодларга мураббийлик қилдим. Яна бир бахтим — ўғлим Асқарали олим. Келиним Зулфияхон ҳам ўқимишли аёл — иккаласи ҳам менга ўта меҳрибон-ғамхўр. Уларнинг ардоғида неваралариминг бошини силаб, тинч-омон ҳаёт кечиряпман.

Икки оғиз дил сўзи!

Бертахон опа айниқса, «Муножот» қўшиғини ижро этганда, инсон вужуди сел бўлиб кетарди. «Самарқанд ушшоғи», «Баёт II», «Баёт V», «Насри баёт», «Фиғон», «Дугоҳ» қўшиқлари ҳам кимларни ларзага солмагану ўзига ром этмаган, дейсиз.

Бизнинг Адабиёт ва санъат музейида севимли хонандамизнинг суратлари, қўшиқлари ёзилган пластинкалар, уст-бошлари ҳам ўрин олган. Бу ердан одамларнинг оёғи узилмайди. Сабаби, Берта опа айтган қўшиқларнинг умри боқийдир. Тилагимиз — онахоннинг умри ҳам, қўшиқлари сингари боқий бўлсин.

Ҳамид УСМОНОВ

Тўйхат ўрнида

МАЪРИФАТ ТОПГАН ОДАМ

Умр оқар дарё, деганлари рост экан. Ҳамкасбимиз, маданият соҳасининг билимдони, маърифатли инсон Абдурасул Иброҳимов ҳам умр чаманидан бири биридан гўзал элликта гулдаста ясашга мушарраф бўлибди...

Абдурасул Иброҳимов 1985 йилнинг октябр ойида касаба уюшмаларидан вилоят маданият бошқармасига раҳбар бўлиб келганида аҳвол анча мураккаб эди. У ишни ҳар бир катта-кичик жамоа билан учрашиб, ҳол-аҳвол сўрашдан, шарт-шароитлар билан танишишдан бошлади. Иккинчи ихтисослиги иқтисодчи бўлгани боис тармоқларнинг молиявий аҳволини обдон ўрганди, ҳисобчиларни элакдан ўтказди. Бошқарма идорасига жонкуяр ходимларни ишга олди, бошқарув кенгаши таркибига янги кучлар қўшди.

Ҳал этилиши лозим бўлган масалалар жуда кўп эди: қишлоқ кутубхоналари, клубларнинг аксарияти ярим вайрона биноларда жойлашган, уларда китоб жавонлари, мебеллари, техника воситалари ҳам етишмасди. Абдурасул юқори ташкилотлар раҳбарлари олдига масалани кўндаланг қўйди, маблағ ажратишларини сўради. Вилоят маданият ташкилотлари, шаҳар, районлар маданият ишлари бўлимлари раҳбарлари, бошқарма идораси ходимларига ҳам тиним бермади. Улар ҳали Тошкентга, ҳали собиқ Иттифоқнинг турли шаҳарларига зув қатнаб қолишди. Натижада, икки-уч йил ичида ўзгаришлар кўзга ташланди. Бойсун, Сариосиё, Ангор туманлари марказларида замонавий маданият саройлари, Шўрчи ва Жарқўрғонда муҳташам кутубхоналар қуриб битказилди. Денов, Қумқўрғон, Музработда қишки кинотеатрлар ишга туширилди. Бу маданият масканлари зарур жиҳозлар билан таъминланди.

Кейинги ўн йил ичида вилоятда халқ унвонига эга бўлган бадиий ҳаваскорлик жамоалари сони салкам икки бараварга ошиб, 21 тага етди. Етук жамоалар Англия, Туркия, Афғонистонда бўлган халқаро байрамларда, республика кўрик-танловларида муваффақиятли қатнашиб, совринли ўринга сазовор бўла бошладилар. Кутубхоналараро ўтказилган республика кўрик-танловида вилоят кетма-кет, уч йилки, биринчи ўринни қўлдан бермай келмоқда. Бунда Абдурасул Иброҳимовнинг катта ҳиссаси бор.

Мудом ҳақиқий маърифатга, камолотга интилган дўстимиз ўз умрининг элликинчи жабҳасига етибди. Биз уни қутлуғ ёши билан самимий қутлаб, барча эзгу ниятлари амалга ошишини тилаб қоламиз.

Даврон ҒУЛОМОВ.

НАВОИЙ БАСТАЛАГАН КУЙ

Мутрибий Самарқандийнинг (1556-1630) «Тазкират уш-шуаро» (1605) ва «Нусхайи зебойи Жаҳонгир» (1626-1628) тазкираларидан Алишер Навоий таржимаи ҳоли ҳамда ул зоти шарифнинг ижодкор ва давлат арбоби сифатидаги фаолияти XVI-XVII асрларда шайбонийлар, аштархонийлар даври шоиру адиблари, ҳукмдору амалдорларига ҳам илҳом манбаи, ибрат - намуна бўлиб хизмат қилгани тўғрисидаги маълумотлар ўрин олган. Муаллиф «Тазкират уш-шуаро» муқаддимасида шоирлар номини абадийлаштирувчи тазкиранавислик соҳасига тўхталаркан, ўзини шундай асар яратишга илҳомлантирганлар қатори Алишер Навоий номини ҳам зўр ҳурмат билан тилга олиб, шундай ёзади: «... ана шундай мўътабар, машҳур китоблар жумласидан бири эса Давлатшоҳ Самарқандий тазкираси бўлиб, ундан кейингиси Амир кабир Алишернинг «Мажолис ун-нафоис» асаридир. Яна бири Аллоҳнинг раҳмат денгизига ғарқ устозимиз ва маҳдумимиз ҳазрат Ҳасанхожа Нисорий Бухорийнинг «Музаккири аҳбоб» номли китоби турур. Ўтганлар равишига эргашмоқ, савобли иш дейдилар. Шул сабаб, бу гуноҳларга тўла, йўқсил камина имкон доирасида замондош шоирлар атоқли отларини бир битик қайдига киритмоққа уриндим».

Мутрибий шоирлиги ва хизмат туфайли ўз даврининг хонлари, кўплаб давлат арбоблари, уларга яқин кишилар билан суҳбатдош бўлган. Тазкиранавис маълумотига қараганда, Алишер Навоий номи юз йилдан кейинги бу ўтириш - суҳбатларда ҳам замондош киши каби тилга олинар, ул зотнинг ёзганлари ва қилган эзгу ишларига эргашиш Навоий замонасидагидек долзарб амаллардан бўлиб қолган экан. Қуйидаги мисол ҳам ана шундан далолат беради.

Маълумки, шайбоний Абдуллохон Иккинчи ўз хонлиги (1561-1598) даврида жуда кўп меъморчилик иншоотлари бунёд эттиради. Уларнинг аксарияти ҳалигача сақланиб қолган. Мутрибийнинг «Нусхайи зебойи Жаҳонгир»да берган хабарига қараганда, қурилиш ишларида бу хонга Алишер Навоийнинг бунёдкорлик фазилатлари ҳам илҳом бағишлаган экан: «Абдуллохоннинг савоб учун вилоятларда қурдирган работ, кўприк, ҳаммом, масжид, сарой, хонақоҳ, мадрасалари сон-саноқсиздир. Мазкур мағфиратли хоннинг мунщийси бўлган ва шу кунларда, яъни 1035 (1626) йилда ҳам яшаб турган Мирзо Мўмин мунший шундай дегандилар: «Сарахс навоҳисида турган пайтимиз, бир кечаси Абдуллохон Ҳазратлари «Қаламни ол ва мен қурдирган ҳайрот биноларининг ҳаммасини — боғлар, мадрасалар, масжидлар, хонақоҳлар, кўприклару работлар, ғарибхона, шифохоналардан тортиб, барчасини қоғозга тушир-чи, сони қанчага етган экан?», деб қолдилар... Қисқаси, тонг отгунга қадар хон айтиб турдилар, мен ёзавердим. Айтишдан тўхтаганларида (Мовароуннаҳр, Туркистон, Хоразм, Фарғона, Ҳисор, Хуросон, Балх, Бадахшон) қурилганларнинг барчасини ҳисоблаб кўрсам, 8.600 ва яна нечта ҳам бўлган экан. Шундан сўнг, хон дедиларки, Амир Алишер Султон Ҳусайн Мирзонинг навкари бўлатуриб, ўзидан 1001 бинои хайр ёдгор қолдирди. Биз эсак подшоҳмиз, қурилишлар сонини 10.000 тага етказмасак, юрган эканмиз подшоҳ бўлиб. Ушбу йилдан сўнг хон яна 8 йил умр кўрдилар ва ҳар йили янги-янги иморатлар қурдирдилар, ким билади, балки хон айтганидек, қурилган иморатлар сони ўн мингтага етгандир ҳам».

Абдуллохон Иккинчининг суянган амирларидан бири ва унинг ўғли томонидан 1598 йили қатл этилган Қулбобо Кўкалтошга эса Алишер Навоий сиймоси ижодкор сифатида илҳом манбаи бўлган. Мутрибий ҳар иккала тазкирасида ҳам бу амир Муҳиббий тахаллуси билан ўзбекча ва форсча шеърлар ёзгани, ижодини бир девонда жамлагани ҳақида маълумот беради ҳамда ўзбекча шеърларидан намуналар келтиради. Қулбобо Кўкалтошнинг адабий фаолияти тўғрисида «Нусхайи зебойи Жаҳонгир»да ушбу хабарлар ҳам ҳавола этилган: «Фузалопарвар киши эди, ўзида ҳам кўп илму санъат жам эди. Замондош ва бошқа шоирлар шеърларини йиғиб, Амир кабир Алишернинг «Мажолис ун-нафоис»и муқобилида (демак, ўзбекча — И. Б.) бир китоб тартиб бермоқчи эди. Начора, Худойи таоло хоҳламаган экан, бу иш юзага чиқмай қолиб кетди».

Мутрибийнинг манави маълумоти эса Алишер Навоий хонадонига мансуб бир авлод шажарасига аниқлик киритиш учун хизмат қилади: «Тазкират уш-шуаро»да Бадрий тахаллуси билан шеър ёзган «амирлар натижаву самараси» Фўлодхожа ибн Девонахожа ҳақида маълумот бераркан, унинг ўз вақтида Абдуллохон Иккинчининг укаси Ибодуллохон султоннинг амирларидан бўлгани, 1605 йили эса Касби туманида ҳоким бўлиб турганини ёзади. «Нусхайи зебойи Жаҳонгир»да Фўлодхожа бин Девонахожа Бадрийнинг Насаф вилоятига қарашли Касбида туғилгани, тазкира ёзилаётган 1037 (1628) йили Самарқандда шайхулислом мансабида тургани, уни бу лавозимга аштархоний Имомқулихон (1611-1642) тайинлагани ва шу кунларда Бадрийнинг гоҳ Самарқанд, гоҳ Бухоро ва гоҳ Касбида яшаб тургани ҳикоя қилинади. Кейинги тазкира маълумотномасида Мутрибий биз учун қизиқ ушбу фактни ҳам илова этган: «Фўлодхожа шайхулислом ҳазрат Девонахожанинг етук ўғлидир, алар эса абдол жумласидан бўлмиш ва Амир кабир Алишер аҳволидан бир бўлагини «Мажолис ун-нафоис» китобида анбар исли қалами билан рақам қилган Амир Ҳайдар кабирнинг мажид авлодидандирлар»... «Мажолис ун-нафоис»даги амир унвонли ва қаландарликни ихтиёр этган Амир Ҳайдар фақат битта киши — амир Ҳайдар Сабуҳийдир (Бу ерда гап иккинчи мажлисдаги Мир Ҳайдар маҳзуб ҳақида бораётгани аниқ, чунки у киши ёшлигидаёқ ақлдан озган ва амирлик мансабида турмаган). Алишер Навоийнинг тоғаси Мир Саид Кобулийнинг ўғли Мир Ҳайдарнинг оилавий аҳволи — унинг бола-чақасига эга бўлгани ҳақида Хондамир аниқ маълумотлар беради. Бироқ Фўлодхожанинг «хожа»лик насабига қараганда, афтидан, Амир Ҳайдар авлодининг қайсидир бўғинида қиз фарзандлар хожалар авлоди билан чатишиб, Девонахожалар дунёга келганлар. Чунки Алишер Навоий она томонидан амирлар хонадонига мансуб, тоғаларининг номи кетидан эса «хожа» сўзи келганини ҳозирча манбаларда учратмадик. Демак, Навоийга қариндошлик нисбати бор бу хожалар авлоди ҳам амир ва ҳам хожалар насабига мансуб бўлиб, орасида «Мир Ҳайдар авлодлари» деган ном билан танилганлар. Мутрибий китобидаги бу маълумот билан Жаҳонгир подшоҳ ҳам танишади ва ҳузурида меҳмон бўлиб турган муаллифга шундай дейди: «... Фўлодхожа шайхулислом зикрини ҳам ўқидик, алар олийҳимматли хожа эрканлар. Аммо илтифот нурлари бу томонларга сира-сира тушмаган ва бу фақирни биронта Самарқанд олмаси билан ёд этмаганларидан кейин бизга нима фойдаси бор? Сиз бизнинг ушбу гинамизни албатта ул ҳазратга етказинг».

Хуллас, Жаҳонгирдек подшоҳлар бир бор кўришни орзу қилган ана шу Фўлодхожанинг қайсидир бир қариндошлик томири Алишер Навоийга бориб уланади ва бағрида бу хонадон вакилларидан бошқа буюк зотларни ҳам етиштирган Касби уларга кўп асрлар азиз ватан бўлиб келган. Балки бугун ҳам Алишер Навоийга қондош-жондош авлодлар бу ерда яшаб тургандирлар.

«Нусхайи зебойи Жаҳонгир»га илова қилинган хотимада Жаҳонгир саройида 1626 йил ноябри ва 1627 йил марти оралиғида кечган воқеаларни тасвирловчи, 1627 февралида ёзила бошлаган кундаликларда эса ҳазрат Навоийнинг мусиқа соҳасидаги фаолиятига аниқлик киритувчи муҳим бир маълумотга дуч келамиз. Мутрибий най, доира ва бошқа мусиқа асбобларини маҳорат билан чалувчи созанда, хушовоз хонанда ҳам бўлган. У Жаҳонгир подшоҳ илтимосига биноан доирада бир қанча янги куйларни чалиб беради, улар орасида асосан устози Али Ноий куйларини кўпроқ ижро этади ва подшоҳ олқишига сазовор бўлади.

Муаллиф Алишер Навоий яратган бир куй ҳақида ҳам қуйидагича маълумот бериб ўтади: «Баъд аз он дар оҳанги «Сегоҳ» нақше ба усули «Даври шоҳий»дар услуби «Нақши Нозу ниёзи Султон Ҳусайн Мирзо» Амир Алишер ки, дар оҳанги «Ҳусайни» баусули «Турки зарб» бастаанд, устоди мазкур низ доранд, онро низ гуфтам...» (Таржимаси: Шундан сўнг «Сегоҳ» оҳангида, Амир Алишернинг «Ҳусайний» оҳангида «Турки зарб» усули билан Султон Ҳусайн Мирзонинг «Нозу ниёз» ғазалида боғлаган ва мазкур устод (Али Ноий) да ҳам бор нақш услубидаги бир нақшни «Даври шоҳий» усули билан ижро этдим».

Хулоса қилиб айтганда, Мутрибий тазкиралари Навоий вафотидан бир асрдан кўпроқ вақтдан кейин ёзилганига қарамай, буюк шоир таржимаи ҳолига доир нодир маълумотлар, XVII асрда халқимизнинг ҳазрат Навоийга бўлган эъзозу эҳтироми нафасини олиб келган қимматли манбалардандир.

Исмоил БЕКЖОНОВ,
филология фанлари номзоди

«МЕН САНЪАТНИ ЎЗИМДА СЕВДИМ»

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Марям Ихтиёрова билан суҳбат

— Марям опа, аввало, санъат оламига кириб келишингиз, устозларингиз ҳақида сўзлаб берсангиз?

— Болалик чоғларим деярли ҳар бир уйда радиодинамиклар бўларди. Мен улар орқали бериладиган радиопостановкаларни, турли эшиттиришларни жон қулоғим билан тинглардим. Ўша кезлар ёшлар ўртасида Ҳиндистоннинг «Дайди» филмига қизиқиш катта эди. Мен Уйғуннинг «Учрадингу гулзор ичинда...» деган сатрлари билан бошланувчи қўшиғини ўзимча шу филм куйига солиб, куйлаб юрардим. Ногаҳон вилоятларни кезиб, ёш истеъдодларни саралаётган Гавҳархоним Раҳимованинг назарига тушиб қолдим. Натижада у киши бошчилигида тузилган 25 кишилик ансамбл сафига қўшилдим. Вилоятлараро мусобақада қатнашдим, сўнг Москвада бўлган VI Жаҳон Ёшлари фестивалида иштирок этдим. Ансамблимиз кумуш медал совриндори бўлди. Фестивалдан қайтгач, филармония тасарруфига ўтказилди. Мен икки йил давомида ҳам қўшиқ айтдим, ҳам рақс ижро этдим. Шунданми, Гулсара Ёқубова билан мени Санъат институтининг мусиқали театрлар учун актёрлар тайёрлаш факултетига имтиҳонсиз ўқишга қабул қилишди.

1959 йилдан эътиборан Муқимий номидаги театрда иш бошладим. Менга аввал Гавҳархоним Раҳимова, сўнг ҳассос актёр ва режиссёр Раззоқ Ҳамроев том маънода устозлик қилишди. Бундан ташқари, театримизда ишлаб ижод қилган таниқли актёрлар Лутфихоним Саримсоқова, Эътибор Жалилова, Фароғат Раҳматоварлардан саҳна ҳаётини, мусиқа ва қўшиқ куйлаш сир-асрорларини ўргандим.

— Устозларингиз қаторида машҳур санъаткор Раззоқ Ҳамроевнинг номини ҳам тилга олдингиз. Бундай буюк истеъдод соҳиби билан ёнма-ён ишлаш сиз учун катта бахт бўлган бўлса керак.

— Ҳа, Раззоқ ака ажойиб инсон эди. Биз ҳурмат билан «Домла» деб атардик. У кишига таъриф берганда актёр, режиссёр, драматург, педагог, Давлат мукофоти совриндори, профессор деган сўзларни ҳам қўшиб айтиш жоиз. Раззоқ аканинг «Шаҳзода билан етим қиз» сценарийларини ҳам саҳналаштирганмиз. Иккимиз саҳнада ота-бола бўлиб ўйнаганмиз. Ҳаётда ҳам менга ҳақиқий оталик қилганлар. Яхши кўрганларидан, ҳатто «Сени келин қиламан», деб юрардилар. Кези келганда, Бахтиёр ака мени хафа қилганларида, уларни шапалоқлаб ҳам юборганлар.

«Икки билакузук» спектакли репетицияси пайтида бетоб эдим. Устига устак, янги турмуш қурган, институт ётоқхонасида истиқомат қилардик. Раззоқ аканинг ўзи енгил машинада келиб мени репетицияга олиб борганлар. Устозимиз шунақа беғубор, болаларча содда, камтар, бағрикенг киши эдилар.

— Бир суҳбатимизда «Холисхон» спектаклини учинчи бор қайта саҳналаштирганимизда Мастура сатанг ролини ўйнадим. Лутфихоним аядан сўнг бу ролни ижро этиш менга жуда оғир бўлган», дедингиз. Айтинг-чи, Ая ижро этган қайси роллар Сизга илҳом бағишлаган?

— Аяжонимиз росмана хазинага ўхшардилар. «Нурхон»да Кимё хола ролини ижро этганларидан кейин ҳаммамиз у кишини Ая деб атай бошладик. Аянинг жуссалари аслида кичик бўлса-да. Мастура сатанг ролида менинг кўзимга жуда баҳайбат кўринардилар. Мен ҳам Мастура сатангни ўйнаётганимда, уларнинг талқинларидан фойдаланганман.

Ая фарғоналик бўлганлари учунми, ҳазил-мутойиба қалбларидан гўё қайнаб чиқарди. Ҳар доим кўзларида сурма, қулоқларида бир шода райҳон, қошларида ўсма бўларди. Кулмангу, қалампирмунчоқ билан хўрозқанд, жону диллари эди. Сора Эшонтўраева, Яйра опа, Лизахоним, Учқун Ғаниев, Гавҳар Раҳимова уларга доим ана шу яхши кўрган нарсаларини олиб боришарди. Сўнг ҳаммалари бир-бирларига қараб, қийқириб кулишарди. Бунинг тагида бирон сир бормиди, билолмадим. Бир борганимизда Ая Боир Холмирзаевга қараб, «Мен сизни севиб қолдим», дея ҳазиллашдилар. Боир ҳанузгача шу гапни бот-бот эслаб, «Менга буюк санъаткорнинг меҳри тушган», деб юради.

— Сизнингча кекса авлод актёрлари билан ҳозиргилари орасида қандай фарқ бор?

— Нима дейишгаям ҳайронман. Бизлар анча-мунча содда эдикми, самимиймиди... Ўқиган кезларимизда устозларимиз режиссёр Станиславскийнинг «Актёр бўламан деган одам аввало девона бўлиши керак», «Сен ўзингни санъатда севма, санъатни ўзингда сев» деган гапларини тез-тез эслатиб туришарди. Биз янги асарни қўлга олганда, янги рол ижросига киришганда ўзимизни 1-синф ўқувчисидек ҳис этардик. Ҳозиргилар институтни битириб ишга келишлари заҳотиёқ гап-сўзларида, юриш-туришларида ўзгариш сезилади. Кўплари ролни ясама, юзаки ўйнайди. Лекин ораларида иқтидорлилари кўп. Фақат улар ўз устларида жуда кўп ишламоқлари даркор.

— Театрда сиз ҳавас қилган ёш актёрлар борми?

— Энг яхши кўрган шогирдларимдан яқиндагина Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист унвонига сазовор бўлган Зулайҳо Бойхонова, шунингдек, Мақсуда Отажонова, Насриддин Рустамов, Ҳамид Тўхтаев каби ёшларга ҳавас билан қарайман. Уларнинг келажаги янада порлоқ бўлишини истайман.

— Марям опа, сиз узоқ йиллардан буён Бахтиёр Ихтиёровдек ёрқин истеъдод соҳиби билан ҳамнафас, ҳамфикрсиз. У киши Сизнинг ижодингизга қандай муносабатда бўлганлар?

— Бахтиёр Ихтиёров бир умр ўқиб чарчамаган, ўз тенгдошларидан илгарилаб кетган санъаткор. Биз курсдош эдик, кейин турмуш қурдик. Улар менинг меҳнатсеварлигимни, тиришқоқлигимни қадрлардилар. Менга ҳар томонлама ёрдам берганлар, актёрлик маҳоратимнинг ошишига кўп ҳисса қўшганлар.

— Баъзи бир актёрлар билан гаплашсангиз, гоҳида улар «Ҳозир мен сукут давридаман» деган иборани ишлатишади. Сизда ҳам шунга ўхшаш ҳолатлар бўлганми?

— Йўқ! Мен сўнгги йиллардаги ижодимдан ҳам хафа эмасман: Ҳайдар Муҳаммаднинг «Ҳар кимки вафо қилса...» спектаклида Бобурнинг онаси, Насрулло Қобул сценарийси асосида саҳналаштирилган «Иброҳим алайҳиссалом таваллудлари» асарида Омина, Рустам Маъдиевнинг «Девона» спектаклида Жамила ролларини ижро этдим.

— Фарзандларингиз орасида сизларнинг йўлингизни танлаганлари борми?

— Айнан театр соҳасини танлашмаган, аммо санъатни бутун борлиқлари билан севишади. Қизим Ҳумора яқинда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист унвонига сазовор бўлди. У «Зарафшон» ансамблида рақкоса. Ўғилларим Дониёр ва Элёр тижорат ишлари билан банд бўлишса-да, қўшиқ айтишади.

— Ҳозир айтадиган саволни берсамми-бермасаммикан деб узоқ ўйладим. Кейинги пайтда «Водиллик келин», «Ким жинни», «Бувимни топиб беринг», «Карахтлик» каби филмлардаги ролларингиз мухлисларингизни мамнун этди. Нега авваллари кинода рол ўйнамагансиз?

— Театрдан кўнгил узолмаганман. Бир пайтлар театрда бир ойда 40та спектакл қўярдик. Кинода қатнашиш учун театрдан, бир оз бўлса-да, чекиниш керак эди.

— Ҳозир қандай образни яратиш устида ишлар олиб боряпсиз?

— Театримиз Толиб Ҳожиевнинг «Қари бўйдоқларга маслаҳатлар» комедиясини саҳналаштиряпти. Мен унда Таннозхон ролини ижро этаман.

— Ижодий ишларингизда муваффақиятлар тилайман.

— Раҳмат.

Суҳбатдош: Маъмура НАБИЕВА

САНЪАТКОРНИНГ КИТОБИ

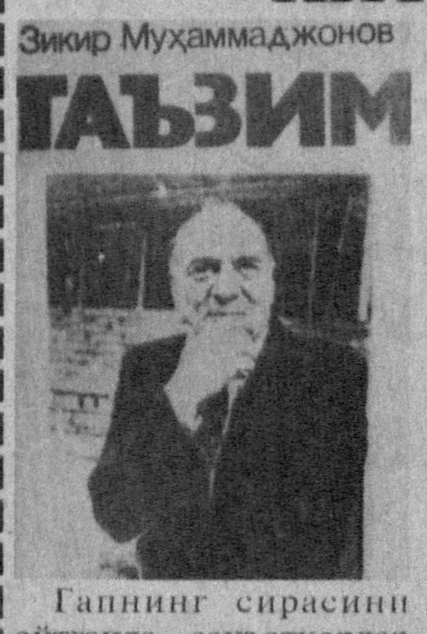

Гапнинг сирасини айтганда, санъаткорлар ичида қўлига қалам олиб, ёзадиганн ниҳоятда кам. Чунки шундоқ ҳам санъаткорнинг бирор дақиқа бўш вақти, холи пайти топилиши қийин. Уларнинг иши ижод қилиш, халққа завқ-шавқ, маънавий озиқ улашишдир. Лекин, барибир, шундай тиғиз шароитда ҳам, ҳар қандай иш орасида вақт топиб, ёзмаса туролмайдиган санъаткорлар учраб туради. Бундайлар, тўғрисини айтганда, газета-журналлар учун ҳам, кўпсонли муштарийлар учун ҳам қадрлидир. Чунки улар кимлардандир эшитганларини эмас, балки кўрган-билганларини, ўзлари гувоҳ бўлган воқеаларни ёзадилар.

Халқ артисти, давлат мукофотлари совриндори, ажойиб санъаткоримиз Зикир Муҳаммаджоновни ана шундай қаламкаш санъаткорлар сирасига киритишни истардим. Мана неча йиллардан буён Зикир ака газетамизда ўзининг театр санъати намояндалари ҳақидаги ажойиб мақолалари, эсдаликлари, ёдномалари билан қатнашиб туради.

доимий ҳамроҳ

Яқинда «Ёзувчи» нашриётида санъаткорнинг «Таъзим» деб номланган китоби чоп этилди. Китоб икки бобдан иборат бўлиб, биринчи бобида санъаткор ўзининг ижод йўли ҳақида ҳикоя қилади. Иккинчи бобда эса ўзбек миллий театр санъатининг дарғалари — Ҳожи Сиддиқ Исломов, Миршоҳид Мироқилов, Ғани Аъзамов, Аброр Ҳидоятов, Шукур Бурхонов, Обид Жалилов, Маъсума Қориева, Шоҳидахон Маъзумова каби актёрлар ҳақидаги хотираларини тўлиб-тошиб ўртоқлашади. Ўйлаймизки, бу китоб театр санъати мухлисларининг эътиборини қозонади.

Г. УМАРОВА

ШУМ БОЛАНИНГ ЧОЙХОНАСИ

Дарвозадан кираверишда кулги бозорини очиб-ёпиб турувчилардан бири, анчагина танилиб қолган ёзувчи Муҳаммад Содиқ қўл қовуштириб ўтирибди. Қани, унинг ҳангомасини ҳам бир тинглайлик.

КУЛГИ БОЗОРИГА МАРҲАМАТ

Дунёда нима кўп — бозор кўп: қўй бозори, от бозори, гул бозори, пул бозори... Гўзал Фарғонанинг кулгисевар ва қадим Бағдод туманида КУЛГИ БОЗОРИ очилди. Бу бозорнинг «тужжорлари» ёш ҳажвчилар, қизиқчилар, шоирлар, аскиячилар — хуллас, дардини айтиб, сизнинг дардингизга шерик бўладиган ханда ишқибозларидир.

Келинг, ўша «бағдодий кулги бозори» нинг қўша дарвозасидан бир мўралайлик, зора қаҳқаҳанинг овози эшитилиб, кўнгилни хушнуд этадиган гап эшитилса.

САВЛАТ — ЯРИМ ДАВЛАТ

(собиқ раҳбарнинг маслаҳати)

* * *

Телефон жиринглаcа, трубкани котиба кўтариб, сўнг сизга берсин.

(Ҳар кимнинг ўз вазифаси бор).

* * *

Биров гап сўраса дарров жавоб берманг, хў-ўш. деб чўзинг. **(Қадрингиз ортади).**

* * *

Ортиқча ҳиринг-ҳиринг, латифагўйликдан ўзингизни олиб қочинг.

(Бошлиқ жиддий бўлиши керак).

* * *

Гавдани ортга ташлаб, қоринни чиқариб юришни машқ қилинг.

(Машқ билан кўп нарсага эришса бўлади).

* * *

Доноларнинг ўгитларидан ёдлаб, нутқингизда фойдаланинг. **(Ақлли кўринасиз).**

* * *

Тез-тез бошқа ишга чақираётганларини, бу ишдан зерикканингизни айтиб юринг. **(Ишдан ҳайдашганда асқотади).**

Бу тавсияларга тўла амал қилсангиз амал курсисида узоқ ўтиришингизга биз кафилмиз.

Лўкилламай, бўйнингизни қисмай, у ёқ-бу ёққа алангламай юринг.

(Савлат— ярим давлат).

* * *

Собиқ қалангғи-қасанғи танишларингиздан ўзингизни олиб қочинг.

(Тенги-тенги билан...)

* * *

Мундайроқ одам чақирса ялт этиб қараманг: аста, ярим бурилиб, жойингизда туринг, у сизнинг олдингизга келсин. **(Обрўни ҳар доим сақлаш керак).**

РАҲИМА ХОЛАНИНГ ҲИЙЛАСИ

Сардор Маҳмудовни боғчага олишмади: болалар кўпу тарбиячилар оз-да. Бувиси Раҳима хола боғчага фаррош бўлиб ишга киргач, Сардорни ўз-ўзидан кичик гуруҳга қабул қилишди.

Уйдагилар Сардорни мусиқа мактабига беришмоқчи бўлишди. Аммо беш ёшлилар гуруҳига ёзилиш етти йил аввал тугаган экан. Раҳима хола мусиқа мактабига ярим штатли фаррошликка ўтди. Кейин Сардорни ғижжак гуруҳига ола қолишди.

Чуқурлаштирилган инглиз-математика мактабига танлов шунақа кўп эканки ... унга ёзилишдан кўра... яна битта бола туғиш осонроқ. Раҳима хола мусиқа мактабидан чиқиб бу мактабга техник ходим бўлиб ишга кирдию Сардорини жойлаштирди.

Сўнгра хола... олимларнинг дала ҳовлисида фаррош бўлиб иш бошлаши билан Сардор институтига ўрнашиб олди.

Сардор уйланди... Ниҳоят, ўғилли ҳам бўлди. Уни боғчага жойлаш керак. Бола кўп, тарбиячи оз. Шунда Раҳима хола... (бошидан ўқилсин).

Муҳаммад СОДИҚ ижоди

ЧАЙНАМАЙ ШИМИНГ

Бозорга иши бўлмаган ҳам ширин-шакар болалари учун хўрозқанд, чайнамайшиминг, сурнай, шақилдоқ каби эрмак моллар олиш учунгина борадиганлар бор. Серфарзанд ўзбекларнинг болалари учун озгина бўлса ҳам «маҳсулот» чиқармаган ҳажвчи ҳажвчими! Бу растамизда болаларбоп ранг-баранг «ширинликлар» берилади.

ЖАЗО

Шўхлик қилиб кучугим,
Қулоғига гап кирмас,
Уйга келса болалар,
Қувлаб ҳеч тинчлик бермас.
Гап уқмас безорининг
Қилиғидан хўп тўйдик.
Энди ақли кирсин деб
Қулоғин кесиб қўйдик.

ТАРОЗИ

Мен оддий тарозиман,
Тақдирдан норозиман.
Қийналаман одамлар
Хиёнат қилган дамлар,
Мени қўйиб ўртага
Носоз қилиб жўрттага.
Билмаганга оларлар
Ҳақдан уриб қоларлар.
Қилсалар шундайин айб
Дейман-да «одамлик ҳайф»!»

Мирза АБДУЛЛА
8-ўрта мактаб илмий бўлим мудири

МАЙИЗ

Қадим ўтган боболар,
Жуда содда эканлар,
Бир майизни қирқ киши,
Аҳил бўлиб еганлар.
Сабр айлаб, ялашиб
Ўйлашганда сал бизни,
Татиб кўрган бўлардик,
Ўша донгдор майизни...

Вали АҲМАДЖОН
Болалар ва ўсмирлар уйи қошидаги адабий тўгарак раҳбари

ТАМАГИР

Шуҳратбекнинг ити-чи,
Дуч келганни талайди.
Аммо унга гўшт берсанг,
Дум ўйнатиб, ялайди.

Қаҳрамон НАСРИДДИНОВ,
Болалар ва ўсмирлар уйи қошидаги адабий тўгарак аъзоси

МИТТИ МАСАЛЛАР

—Уфф! Чарчаб кетдим. Узун-кун чопганим чопган. Бир нафас тинчлик йўқ! — зорланди Болта.

— Менга осон дейсанми? Эрта-ю кеч бошимда «Туқ — «туқ».

Миям ёрилай деяпти! - оҳ урди Кунда.

Бағри хун гўшт аста хўрсинди:

— Қанийди ё Болта, ё Кунда бўлсам...

* * *

— Менга ярашиқ дўппи бормикан, - изланди Бош.

— Менга яраша бош бормикан, - ўйланди дўппи.

* * *

Эшитганларидан тўғри хулоса чиқаргани учун, қулоққа олтин зирак тақиб қўйдилар.

Лутфия УМАРОВА
муаллима

Рассом: С. ТУРДИБОЕВ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ БАНКИНИНГ СЎМ ТЎЛОВ КАРТОЧКАЛАРИ

Жаҳоншумул воқеадан бехабар қолган азиз муштарийлар эътиборига маълум қиламиз. Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ўтган йилнинг апрел ойидан буён банк, савдо ва фуқаролар муносабатини боғловчи ва уни осонлаштирувчи янги тўлов тизимини — сўм тўлов пластик карточкалар тармоғини ишга туширди ва фуқаро, савдо корхоналарига ўзининг замонавий хизматини кўрсатиб келмоқда.

Бу ҳолдаги карточка «смарт» карточка ёки «электрон ҳамён» деб аталади ва қаллоблик йўлида ишлатилишига қарши муҳофазаланганлиги ва ишлатилиш даврида ўта қулайлиги билан ажралиб туради. Карточка бўйича бажарилган тўловлар ҳақидаги маълумотлар карточка хотирасида сақланади, бу эса карточка эгасига ўзининг молиявий операцияларини назорат қилиш имкониятини яратади.

Карточкадаги пул қолдиғига 50 фоиз устама ўрнатилган, яъни пулингиз ҳар доим ёнингизда бўлади ва харажат қилгунингизга қадар кўпайиб боради.

Карточкаларни истаган фуқаро Ўзбекистон Республикаси Миллий банкининг Тошкент шаҳридаги бўлинмаларидан бирида (Охунбобоев кўчаси, 23-уй, Гоголь кўчаси, 93-уй, Т. Шевченко кўчаси, 29-уй) олиши мумкин. Карточка ҳисоб рақамлари нақд ёки корхоналарнинг меҳнатга ҳақ тўлаш жамғармаларида тўлдирилиши мумкин.

Ҳозирги кунда бир қатор йирик корхоналар ўз ходимларининг маошини сўм карточкалар орқали бериш тартибини қўллаб-қувватлаб, замон талабларига ҳамқадам бўлмоқдалар.

Маълумот учун телефонлар:
33-90-96, 33-75-87, 36-78-97.

Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банкининг сўм карточкаларини тўлов воситаси сифатида қабул қиладиган савдо корхоналари

Савдо нуқталари	Манзил	Мўлжал
СИРҒАЛИ САВДО МАРКАЗИ	Тошкент, Сирғали-8	Сирғали машина бозори ёнида.
ТОШКЕНТ УНИВЕРМАГИ	Тошкент, Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 17-уй.	Собиқ ЦУМ
ЧИЛОНЗОР САВДО МАРКАЗИ	Тошкент, Чилонзор кўчаси, 55-уй.	Чилонзордаги Улуғбек боғининг орқа томонида.
ЧОРСУ УНИВЕРМАГИ	Тошкент, Охунбобоев кўчаси, 21-уй	Собиқ ГУМ
ПАНАСОНИК ДЎКОНИ	Тошкент, Навоий кўчаси, 14-уй.	«Санъат саройи» қаршисида.
ИВЕРСОН ДЎКОНИ	Тошкент, «Ўзбекистон овози» кўчаси—32 уй	Меридиан (ТАТА) меҳмонхонаси қаршисида.
ИТАЛФУД СУПЕРМАРКЕТИ	Тошкент, Хоразм кўчаси, 63-уй	Чилонзор мавзесининг19-даҳаси.
«ШАРҚ -МИР» СУПЕРМАРКЕТИ	Тошкент, Мустафо Отатурк кўчаси, 1-уй	«Зарафшон» ресторани ва Навоий театри оралиғида.
«АЛП ЖАМОЛ» СУПЕРМАРКЕТИ	Тошкент, Мустафо Отатурк кўчаси, 21-уй	«Зарафшон» ресторани ёнида.
«АЛ-МАШРИҚ» ДЎКОНИ	Тошкент, Лохутий кўчаси, 38-уй, Пушкин кўчаси, 65-уй	Автомобил йўллари институти ёнида, Ҳамид Олимжон метро бекати олдида.
СОВПЛАСТИТАЛ ДЎКОНИ	Тошкент, Абдулла Қодирий кўчаси, 24-уй. Халқлар дўстлиги кўчаси 25-уй.,	«Ганга» дўкони ёнида. Чилонзор ва С. Раҳимов метро бекатлари оралиғида.
ЎЗКСЕРОКС	Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41-уй	«Зарафшон» ресторани ва Навоий театри оралиғида.
УЗИНАВТОСЕРВИС	Тошкент, Фурқат кўчаси, 1-уй	Халқлар дўстлиги майдонида.
«БОДОМЗОР» ДЎКОНИ	Тошкент, Мустақиллик майдони	«Мустақиллик майдони» метро бекати олдида, автостанция ёнида.
ГОЛЛАНДМАРКЕТ	Тошкент, Тожик кўчаси, 1-уй	«Юлдуз» фабрикаси ёнида.
АФРОСИЁБ ДЎКОНИ	Тошкент, Матбуотчилар кўчаси, 32-уй	«Шарқ Мир» супермаркети қаршисида.
«НОВЫЙ МИР» РЕСТОРАНИ	Тошкент, Мустафо Отатурк кўчаси, 28-уй	Навоий театрининг 2-қаватида.
«ЮИТКО» ДЎКОНИ	Тошкент, Навоий кўчаси, 174-уй.	«Ҳамза» театри қаршисида
«ОҚ ТЕПА» ДЎКОНИ	Тошкент, Оқ тепа майдони, 28-уй.	Чилонзорнинг Оқ тепа мавзеида.

«КАЛЕНДАР» ДОМЛА

— Ассалом, ассалом, шоири олам!
Сизга дуо айтди аммаю холам!

Оббо, мақола яна чала қоладиган бўлди чоғи. Эшикни ланг очиб қўйганча қаршимда Қаландаров домла турарди. Ноилож илжайиб ўрнимдан турдим.

— Келинг, домла, келинг! Қани, буёққа, — сўрашиш баробарида юқоридаги курсига таклиф қилдим.

—Йў-йў, баҳузур ўтираверинг. Бизга мана шу ер ҳам бўлаверади. Қани, овмин, қадам етди, бало етмасин, облоҳу акбар!

Қаландаров домлани биз орқаворотдан «Календар» домла деб атаймиз. Асли, ўзининг айтишича, «писмедоними» (тахаллусим демоқчи) Шошқиний. Домла мавсумий, яъни календар шеърлар устаси. Мелиораторлар кунидан торгиб балиқчилар кунигача, ихтирочилару нефтни қайта ишлаш саноати ходимлари байрамигача, ишқилиб, календарда қайси касб эгаларининг «куни» бўлса Қаландаров домла «кунини кўрсатади», яъни шеър бағишлайди. Байрами йўқ кунларда эса «Шошқиний ўгитлари» деган туркумда «Иккиликлар» битади.

Одатдаги ҳол-аҳвол сўрашишдан сўнг домла атрофга алангла6, каталакдай хонамизни кўздан кечира бошладилар. Кутганимдай нигоҳлари «Номаълум қиз» суратига келганда тақа-тақ михланди-қолди.

— Бай-бай-бай... Росаям, а? Бу, укам, айбга буюрмайсиз, мазкур гўзал моҳитобоннинг исми шарифлари нимайди?

— «Номаълум қиз».

— Э, қўйсангиз-чи, нега номаълум бўларкан? Ҳа, биламиз сиз бўйдоқ шоирларни, биламиз. Бошимиздан ўтган, — домла гапини исботламоқчидай асли туси қанақалиги билинмай кетган шляпасини олиб бошининг соч тарк этган қисмини оҳиста силаб қўйди. — Майли, яшираверинг-чи. Лекин бошидаги телпаги анча қиммат турса керак, ҳа, ҳа, беш минг, ҳатто ўн минг сўмликлари бор деб эшитганман.

— Домла, янгиларидан борми? — «суҳбат»ни қисқартириш мақсадида, доғланмаган оқ ёғ ичаётгандай, ўзимни мажбурлаб сўрадим.

— Бор, бор бўлганда қандоқ! Биз ҳузурларига қуруқ келармидик. Меравой эккиликлар бор, кейин...

— Танкчилар кунига бағишланган, — домланинг гапини давом эттирдим.

— Ҳа, ўлманг! Яъниким, ўн бир кеча-кундуздан сўнг нишонланадирган танкстлар датасига бағишланган шеър опкелдим.

— Ўқийлик бўлмаса...

— Ўқиймиз, албатта ўқиймиз, — домла халтамонанд костюмининг ён чўнтагидан нос шишасини олди-да, кафтини тўлдириб «кайфи ҳалолий»ни тил остига ташлади. — Ҳожий, бий минит...

Сўнг сирти шўрлаган бўз тупроқни эслатувчи папкасини очиб, икки букланган умумий дафтар олди. Қўл узатдим.

— Йў, ҳожий, ўжим...

Дафтарнинг ёзилмаган варағидан бири «кайфи ҳалолий» йўлида «қурбон» бўлди. Домла уни чаққонлик билан йиртиб олиб воронка ясади. Носни туфлагач, Воронкани икки буклаб, бурчакка иргитди. Кафти билан лаб-лунжини артди. Кейин янги «эккилик»ларини излай бошлади.

— Э-э, мана! «Тарбие, одоб-ахлоқ мавзусидаги эккиликлар». Эшитинг:

Видеони кўриб боллар, қоратога усто бўлди,
Тарбиёси кўп бузилиб, каллалари пуста бўлди.

Домла, «боплабманми», дегандек менга қаради.

— Яхши-ю, лекин сал, — чайналдим мен. — Шу, «каллалари пуста бўлди» деганингиз...

— Ука энди, «пуста» билан «уста» қофиявий жиҳатдан йиғлаб кўришиб турибди-да! Яъниким, камина айтмоқчиманки, ёшлар тарбиеси бузилиб, калла, яъниким, бошлари бум-бўш, значит, пуста бўлди...

— Тўғри, бироқ... — жўяли баҳона топганимдан суюниб давом этдим, — ўзингиз айтгандек, ҳозир каратэга ишқибоз болалар кўп. Биз уларни «каллалари пуста» десак ачиқланишиб...

— Дарвоқе, яъниким айтмоқчисизки, куча-кўйда, кўздан холироқ жойда рўпара бўлсак... Олимсиз ука, олимсиз! Мана, чиздик, батамом чизиб ташладик, балодан ҳазар... Мана бунисини эшитиб боқинг-чи:

«Аптобусда семичка чақмас эсли болалар,
Шартта туриб жой берар чиқса амма-холалар».

Яна биттаси:

«Аптобусни онангни уйи билма, ҳей бола,
Семичка пўчок ташлаб расво қилма, вей бола!»

— Мана булар бошқа гап, — мақтовимдан домла сарёғдай эрий бошлади, — агар бу иккиликлар бирорта боллар рўзномасида босиб чиқарилса борми, шофёрлар сизга тўн кийгизишлари турган гап.

— А-а, сизларда, яъниким, ўзимизни раян газитасида чоп этиб...

— Домла, ўзингиз тушунасиз, бу иккиликларингиз болалар тарбиясига, яъниким болаларни семичкадан бездиришга бағишланган. Шундай бўлгач...

— Ҳай, майли. Ундай бўлса, танкисларга бағишланган...

— Буниям зўр йўли бор. Агар сиз шу шеърингизни «Красная Звезда»га юборсангиз...

— Яъниким, айтмоқчисизки...

— Ҳа-да, ҳарбийларнинг бу ажойиб рўзномаси танкчилар кунига бағишланган шеърингизни қучоқ очиб кутиб олади. Кўрибсизки, биринчи бетда Шошқиний имзоси билан...

— Бу «Кирасний Звезда»ни адриси...

— Мана, — тортмадан рўзномани топиб узатдим.

— Ия, бу ўрисча газит, яъниким, бизни шеър ўзбакча бўлса, қандоқ...

— Сиз юбораверинг, ўзлари бир зумда рус тилига таржима қилишади-ю, кейин...

Домла гапимга ишонқирамагандай бўлиб, «эккиликлар» дафтарини рўзномага ўраб папкага солди. Ўрнидан турди.

— Демак, тажрима қилиб... Хўп бўлмасам, вақтингизни олдик, яъниким, газитага рози бўласиз...

— Ие, бемалол, домла, бемалол. Айтгандай «танкистлар» тажрима бўлиб чиқса, бир ювамизда, а?

«Календар домла»ни ташқарига кузатиб қайтдим-у, чала қолган мақолани четга суриб, ҳажвияга ўриндим.

Зоҳиджон НЕЪМАТ

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

* * *

НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

OʻZBEKISTON ADABIYOTI VA SANʼATI

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 33-52-91

* * *

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир — Аҳмад ОТАБОЕВ

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 010. Ҳажми — 3 босма табоқ Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593.